

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи
бакалавра з політології

на тему:

"Роль та сила президентів в країнах Західної та Центрально-
Східної Європи"

Виконав: студент IV курсу,
групи ФФІ-41с
спеціальності 052 Політологія
Кравець М.Ю.

Керівник:

доцент, канд. політ. наук, Панарін А.С.

Рецензент:

доцент, канд. політ. наук, Іленьків Г.В.

Львів - 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні підходи до аналізу інституту президента	6
1.1 Теоретичні підходи до розуміння поняття «президент»	6
1.2 Інституційний та неоінституційний підходи до аналізу ролі президента в системі вищих органів державної влади	11
1.3. Сутність напівпрезидентської системи державного правління	21
РОЗДІЛ II. Специфіка дослідження ролі президента у напівпрезидентській системі правління	27
2.1. Особливості дослідження ролі президента у напівпрезидентських республіках	27
2.2. Роль президента у різних типах напівпрезидентської системи правління	35
РОЗДІЛ III. Сила та роль президента в напівпрезидентських республіках	52
3.1 Сила президента у різних типах напівпрезидентських систем країн Європи	52
3.2 Роль президента у напівпрезидентських системах правління	57
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Актуальність теми. Демократичні перетворення, які в Україні, сприяли відмові від несумісної із нею системи Рад та необхідності пошуку іншої моделі організації структури державної влади. Основою такої моделі став загально визнаний у всьому світі принцип поділу влади, а також запровадження в країні інституту президентства. Незважаючи на багатовіковий досвід, який нагромадили різні країни світу у сфері організації та діяльності інституту президентства, для України цей державний інститут є відносно новим і через це вимагає спеціального політико-правового дослідження. При цьому не слід забувати, що попри відносну новизну цей інститут існує в Україні 1991 року. Вже нагромаджено певний і політичний і конституційний досвід його функціонування, який потребує узагальнення та політологічної оцінки.

Особливість аналізованого інституту у тому, що його розвиток відбувається у специфічних умовах держави, що все ще знаходиться на стадії переходу до демократії. Ця обставина і обумовила потребу в порівняльному політологічно-правовому аналізі інституту президента. Особливу зацікавленість власне для України мають країни Європи з напівпрезидентською системою правління. Кожна з цих держав має свої національно-історичні особливості та традиції, що знаходить своє відображення у змісті та формі організації президентської влади: при президентсько-парламентській чи парламентсько-президентському варіантах цієї системи.

З іншого боку, розглядаючи силу і роль інституту президентства в європейських країнах, необхідно враховувати їх загальні та відмінні політико-правові умови, що накладають певний відбиток і породжують як спільні, так і відмінні риси організації та функціонування інституту президентства в цих країнах. Їхній порівняльний аналіз дозволяє зробити певні узагальнені висновки та спрогнозувати розвиток близьких за формою та змістом процесів у функціонуванні цього інституту. В Україні відбувається становлення своїх традицій у роботі як інституту президентства, так і парламенту, реформуються судова влада, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Але жоден

з них не функціонує поза межами загальної системи організації публічної влади, і кожен з них в певній мірі стикається з президентом як главою держави. Тому в цій роботі досліджується інститут президентства та особливості його взаємовідносин з іншими органами державної влади. Проведений аналіз дозволяє зробити загальні висновки, що стосуються оцінки співвідношення сили та ролі інституту президента в політичних системах, які функціонують в рамках напівпрезиденталізму.

Мета та завдання дослідження. Мета бакалаврської роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних положень, чинного законодавства європейських напівпрезидентських систем та їх політичної практики, провести комплексне дослідження сили та ролі інституту президента в системі органів влади розглянутих держав, дати узагальнену характеристику змісту інституту президентства, і спробувати виробити певні практичні рекомендації з метою оптимізації роботи цього інституту в Україні.

Ця мета конкретизується у низці наступних завдань:

1. Розглянути різні теоретичні підходи до розуміння поняття «президент»;
2. Окреслити інституційний та неоінституційний підходи до аналізу ролі президента в системі вищих органів державної влади;
3. Розкрити сутність напівпрезидентської системи державного правління
4. Дослідити особливості дослідження ролі президента у напівпрезидентських республіках;
5. Окреслити теоретико-практичні аспекти ролі президента у різних типах напівпрезидентської системи правління;
6. Дослідити силу інституту президента у різних типах напівпрезидентських систем країн Європи;
7. Розкрити роль президента у напівпрезидентських системах правління країн Західної та Центрально-Східної Європи;

Об'єкт дослідження включає конституційно-правовий статус інституту президентства як одного з найважливіших державно-правових інститутів країн

Західної та Центрально-Східної Європи, а також суспільні відносини, що складаються в процесі його практичної реалізації.

Предметом дослідження є політико-правові та організаційні аспекти та умови, в яких функціонує інститут президентства, співвідношення сили та ролі глав держав у напівпрезидентських системах країн Західної та Центрально-Східної Європи.

Методи дослідження. В основу дослідження бакалаврської роботи покладено загальнонаукові та політологічні та юридичні методи, такі як системний, структурно-функціональний, інституційний та неінституційний, формально-юридичний методи порівняльної політології. Важливе значення для розробки теми мали теоретичні дослідження з проблем порівняльної політології, у яких значне місце приділяється інституту президентства. Їх застосування дозволило розглядати об'єкти дослідження у їхній взаємозалежності, цілісності та всебічності. Емпіричну базу дослідження склали чинні законодавство країн Західної та Центрально-Східної Європи.

Структура дослідження обумовлена метою і завданнями, що були поставлені у процесі науково-теоретичної розробки обраної теми. Наукове дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг бакалаврської роботи – 76 сторінок. Список використаної літератури містить 100 найменувань.

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні підходи до аналізу інституту президента

1.1 Теоретичні підходи до розуміння поняття «президент»

Для окреслення сукупності відносин, які пов'язані із феноменом президентства, в політичній та правовій науках використовуються різні терміни: президентство, інститут президентства, президенціалізм, президентська форма (система) правління, президентура.

Поняття «президентство» поєднує в собі різні терміни і через це включає в себе надзвичайно широкий спектр характеристик. До нього входять набір формальних та неформальних правил, форма правління (система правління), політичний курс конкретного політичного лідера, який на теперішній час перебуває на пості президента або особливості інституту глави держави в конкретній державі (власне в такому розумінні термін використовується в політологічній літературі доволі часто: президентство В. Путіна, президентство Дж. Байдена, специфіка українського президентства, американського президентства тощо). Також доволі часто цим терміном позначають і термін повноважень певного лідера під час якого аналізуються політичні процеси (наприклад, російсько- американські відносини під час президентства Дж. Байдена, політика національної пам'яті під час президентства В. Ющенко тощо).

Поняття «президентура» використовується порівняно з іншими рідко та за змістом збігається з використанням поняття «президентство». В.Є. Чиркін з цього приводу зазначив, що терміни «президентство» та «президентура» також вживаються щодо колегіальних та структурних форм, а термін «президент» – до одноосібного глави держави в республіці. Водночас дослідник виділив п'ять форм президентури: одноосібний президент; колегіальний президент

(Колегіальна президентура); комбінована (структурна) президентура; біцефальна (двоголова) президентура та паритетна президентура¹.

Інститут президентства – термін, який перенесли у політологію із правової науки, і визначається він як сукупність державно-правових норм, які фактично регулюють формування та функціонування президентської влади². Інакше кажучи, в такому сенсі під інститутом президентства розглядають набір формальних, тобто конституційних правил, відповідно з якими формується діяльність президента у системі органів державної влади. Однак, якщо дивитися виходячи з позицій неоінституціоналізму стає очевидно, що дослідження інституту президентства не може обмежуватися виключно формальними рамками його діяльності, хоча слід зазначити, що власне вони багато в чому є визначальними для функціонування цього інституту і вони незаперечно впливають на неформальні (тобто неконституційні) повноваження президента. На думку С.Г. Паречіної, у політичній науці інститут президентства повинен розглядатися насамперед як владний інститут, тобто як сукупність владних повноважень президента у сфері державного управління, які однаково залежать як від конституційних норм, які власне регулюють функціонування влади глави держави влади, так і політичної діяльності президента, яке по своїй суті є своєрідним «прочитанням» Конституції Президентом³.

Крім того, видається, що для розмежування правового та політологічного розуміння інституту президентства, а також власне для звуження поняття «інститут президентства» варто використати термін «президенціалізм». В одному із первісних значень відповідно до Оксфордського словника «президенціалізм» окреслюється як система, а радше практика президентського правління. У словнику також вказано, що найперше виявлене використання цього терміну відбулося у 1930-му рр. в «Hispanic American Historical Review»⁴.

¹ Чиркин В.Е. Глава государства: сравнительно-правовое исследование. М., 2014. С. 122.

² Дегтев Г.В. Становление и развитие института президентства в России: теоретико-правовые и конституционные основы. М., 2005

³ Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность. Минск, 2003. С. 13.

⁴ The Oxford English Dictionary: 2nd ed. / ed. by J. Simpson and E. Weiner. Oxford, 1989. Vol. 2. P. 340; Hambloci E. His Majesty the President of Brazil. New York, 1935. 252 p.

У великій кількості дослідницьких робіт «президенталізм» розглядається і виокремлюється як форма правління, при якій голова виконавчої влади (власне президент) обирається всенародним голосуванням, і при тому терміни повноважень як президента так і парламенту є фіксованими. Ключовими ж особливостями, які є спільними для всіх різновидів президенталізму, є роздільне формування виконавчої влади та парламенту, а також роздільне виживання виконавчої влади та легіслатури⁵.

Мексиканські дослідники традиційно використовують термін «presidentialismo», під яким розуміють президентську форму (а точніше систему) правління, а також виняткове зосередження і концентрацію конституційних та інших повноважень у руках мексиканського президента. Існування «presidentialismo» мексиканські вчені пояснюють наявністю чотирьох умов: президентська система правління є закріпленою в Основному Законі (Конституції); однорідне правління, при якому правляча партія контролює не тільки посаду президента а і обидві палати парламенту; присутня внутрішньопартійна дисципліна у лавах правлячої партії; президент фактично очолює правлячу партію. Вони також зазначають, що коли одна із вказаних умов зникає, еквілібріум «presidentialismo» починає руйнуватися. Якщо ситуація продовжує таку тенденцію і ще одна із трьох умов порушується, президент Мексики має виключно конституційні повноваженнями, і, як наслідок, втрачає метаконституційну владу, яка визначає його особливий статус⁶.

Крім того, в рамках політичної науки існує думка, що поняття «президенталізм» повинно використовуватися у більш широкому контексті, аніж синонім президентської форми (системи) правління, та ніж інститут президентства у його виключно державно-правовому розумінні. В рамках такого розуміння, дослідники вказують, що президенталізмом також варто розуміти таку президентську чи напівпрезидентську форму (систему) правління, яка

⁵ Mainwaring S., Shugart M.S. Presidentialism and democracy in Latin America: rethinking the terms of debate // Presidentialism and democracy in Latin America / ed. by S. Mainwaring, M.S. Shugart. Cambridge, 1999. P. 14-15.

⁶ Weldon J. The political sources of presidentialismo in Mexico // Presidentialism and democracy in Latin America / ed. by S. Mainwaring, M.S. Shugart. Cambridge, 1999. P. 226-228.

передбачає домінування повноважень президента над повноваженнями парламенту (насамперед при формуванні виконавчої влади) і включає як формальні правила, так неформальні (до таких відносять параконституційні або метаконституційні) практики функціонування інституту президентства у політичному процесі. Власне під параконституційними практиками розуміють неформальні практики, які існують паралельно з формальними (тобто конституційними), а під метаконституційними – неформальні практики, які здатні розширювати конституційні повноваження президента.

При аналізі президенціалізму необхідно виходити із розуміння не лише взаємозв'язку, а і взаємообумовленості широких формальних та значних неформальних повноважень президента та власне його фактичного статусу, який він займає у системі органів державної влади. Як вказав О.І. Соловйов з цього приводу на прикладі російського президенціалізму, «загалом формальні конституційні положення та обумовлений ними конструкт влади здатен створити фактичні можливості для постійного підсилення політичного впливу не лише президента, а й інститутів виконавчої влади в цілому... Повноваження президента сформовані таким чином, що формально цей інститут не входить до системи поділу влади і фактично виведений на позицію, яка знаходиться над іншими гілками влади у державі. Водночас він є фактичним главою виконавчої влади... Реальні ж можливості структур виконавчої влади постійно перевищують їх конституційні фактичні обмеження»⁷.

І коли мова в політичній науці ведеться про «президенціалізм», то він характеризується, як правило, не лише виведенням інституту президентства з якогось певного різновиду державної влади (законодавчої, виконавчої чи судової), а і наділенням президента значними повноваженнями у всіх вказаних сферах влади.

Крім того, окремо зазначимо, що коли мова йде про дослідження інституту президента у низці досліджень «президенціалізму», розгляд здійснюється в

⁷ Соловьев А.И. Институциональный дизайн российской власти: исторический римейк или матрица развития? // Общественные науки и современность. 2004. № 1. С. 64-76.

контексті теорій трансформації політичних режимів. У цих випадках авторів цікавлять не переваги або недоліки систем правління самі по собі, а власне їх взаємозв'язок із трансформаційними процесами та їх впливом на політичні інститути у процесі трансформації⁸. Також окремо зацентруємо увагу на тому, що абсолютна більшість досліджень розуміють під трансформацією політичного режиму «перехід від авторитаризму до демократії», працюючи в рамках так званої транзитологічної парадигми, що має суттєву ідеологічну навантаженість. Однак в цій бакалаврській роботі трансформаційний контекст не рівнозначний демократизації, і завданням дослідження не є оцінка якості демократії в якійсь із напівпрезидентських систем на теренах Західної і Центрально-Східної Європи. Головним чином нас цікавить проблема ролі інституту президента в різних моделях напівпрезидентських систем поза оціночними показниками.

Основні положення критики парадигми транзитології сформульовані у відомій роботі Т. Карозерса⁹ та в деяких дослідженнях вчених пострадянського простору¹⁰. Для нас принципово важливим є критика четвертого та п'ятого «припущень» транзитології.

Слід погодитися, що різні структурні умови грають велику роль у формуванні політичних результатів, а також з тим, що державне будівництво виявилось набагато ширшою і складнішою проблемою, ніж це окреслено в рамках парадигми транзиту. Не можна не враховувати те, що в низці постсоціалістичних держав «довелося будувати інститути національної держави там, де вони раніше не існували... Там, де будівництво держави доводилося починати фактично з руїн, основні імпульси та інтереси тих хто тримав у своїх руках владу – перекрити якнайшвидше доступ до влади та ресурсів – діяли у

⁸ Rustow D.A. Transitions to democracy: toward a dynamic model // *Comparative Politics*. 1970. № 3. P. 337-363; O'Donnell G., Schmitter Ph. *Transition from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies*. Baltimore, 1986; Хантингтон С. Третья волна: демократизация в конце XX в. М., 2003; Linz J., Stepan A. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore; London, 1996; Пшеворский А. Демократия и рынок: политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М., 2000

⁹ Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // *Политическая наука*. 2003. № 2. С. 42-65.

¹⁰ Капустин Б.Г. Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия // *Полис*. 2001. № 4. С. 6-26; Ачкасов В.А. Транзитология – научная теория или идеологический конструкт? // *Полис*. 2015. № 1. С. 30-37.

напрямі, який був прямо протилежним тому, який був необхідним для побудови демократії»¹¹. Консолідація ресурсів в умовах слабких державних інституцій була не тільки природною, а й найбільш очевидною реакцією з боку ключових політичних акторів. Т. Карозерс дає обґрунтовану рекомендацію «промоутерам демократії» (можна додати до них і дослідників трансформації): слід зосередитися на ключових політичних патернах у кожній країні, замість того, щоб прагнути робити потроху у всьому, що підпадає під шаблон ідеальних інституційних форм¹².

Виходячи з вищевказаного, коли досліджуємо роль інституту президентства у контексті Центрально-Східної Європи, не використано транзитологічну парадигму в її класичному вигляді та оціночні характеристики.

1.2 Інституційний та неінституційний підходи до аналізу ролі президента в системі вищих органів державної влади

Інститут президента є одним із найбільш складних та значущих політичних інститутів. Перш ніж перейти до його розгляду, необхідно виявити сутність політичних інститутів.

Політичний інститут можна охарактеризувати як багатогранний феномен, що є найважливішою структурною одиницею будь-якої політичної системи. Основними теоретичними підходами, що займаються вивченням інститутів, як відомо, є інституціоналізм та неінституціоналізм. Враховуючи, що останні розвивалися не лише у політології, але й у інших соціальних науках (наприклад, економіці, соціології), було б доцільно при виявленні сутності інститутів спиратися ще й на важливі концепти, які були розроблені у цих галузях науки і які мають певну цінність для політології.

Вивчення інститутів та їхню роль в житті суспільства – далеко не нове явище у політичній думці. С.В.Патрушев з цього приводу виразив позицію, що інтерес

¹¹ Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // Политическая наука. 2003. № 2. С. 42-65.

¹² Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // Политическая наука. 2003. № 2. С. 42-65.

до того, що надалі одержало назву «інститути» в рамках інституціональної теорії, оформилося ще з часів Платона та Аристотеля, а потім розвивалося протягом століть такими мислителями, як Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж Локк, Ж.-Ж. Руссо, Гегель та інші. При цьому аж до ХХ століття в центрі уваги, як правило, була держава і переважало державно-правовий підхід до розуміння політичних інституцій. З початку ХХ століття політична наука почала збагачуватися технократичним емпіризмом і намагалась вийти за межі формально-юридичних конструктів, але, як і раніше, відводила політичним інститутам першочергову роль у політичному житті. Щоправда, розгляд останніх наразі доповнювався вивченням їхніх внутрішніх елементів. Цей етап розвитку політичної науки, що тривав до 1950-х років, визначався як «інституціональний», а з 1980-х років отримав назву «старий інституціоналізм». Серед представників цього напрямку варто виокремити дослідження В.Вільсона, Г.Картера, Д.Брюса, Т.Коула та інших¹³.

У 1980-х роках вивчення політичних інститутів знову зайняло центральне місце в політичній науці, і з'явився «новий інституціоналізм» («неоінституціоналізм»)¹⁴. Тлумачення інститутів збагатилося за рахунок теоретичної бази інших напрямів політичної науки – біхевіоризму та теорії раціонального вибору. Саме домінування останніх протягом 1960-х – 1970-х років багато в чому сприяло актуалізації дослідження інститутів та появі неоінституційного підходу¹⁵. На відміну від «старого інституціоналізму», у неоінституціоналізмі політичні інститути розглядаються крізь призму взаємозв'язку формальних і неформальних установок («правил гри»), які утворюють складні організаційні відносини у суспільстві та забезпечують у ньому стабільність і порядок. Найбільш відомими представниками неоінституційного підходу є Дж.Бьюкенен, Р.Коуз, Д.Норт, Дж.Марч, Й.Олсен,

¹³ Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С.146–147

¹⁴ Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы. – Политическая наука: новые направления / Пер. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой. – М., 1999 – С.160

¹⁵ Hall P., Taylor R. Political science and the three new institutionalisms // Political studies. – 1996. – Vol. 44. – №5. – P. 936

Дж.Стігліц, П.Ді Маджіо, У.Пауелл, Г.Пітерс, П.Бергер, Т.Люкман, Дж.Кемпбелл та ін.

Аналізуючи відмінності «старого інституціоналізму» від «нового», Г.Пітерс вказав, що представники першої течії в основному обмежувалися описом інститутів, тоді як неоінституціоналісти почали розглядати інститути як залежні змінні, що взаємодіють з іншими соціальними явищами, які, у свою чергу, є незалежними змінними, які впливають на інститути. Характеризуючи неоінституціональний підхід, дослідник виділяє у ньому п'ять основних напрямків:

1. Нормативний інституціоналізм – під час аналізу інститутів центральне місце відводиться цінностям, які фактично визначають поведінку членів організацій та обумовлюють прийняття ними тих чи інших рішень.

2. Інституціоналізм з позиції теорії раціонального вибору – інститути є фактичним обмеженням правил поведінки, які дозволяють індивідам агрегувати їх інтереси і, як наслідок, кожному їх досягати своєї мети.

3. Історичний інституціоналізм – першопочатковий інституціональний вибір, який зробили в історичному минулому для розвитку політичної системи або одного з його окремих елементів, істотно буде впливати на всі наступні політичні рішення і в цілому політичний процес.

4. Соціальний інституціоналізм акцентує свою увагу на вивченні взаємин між державою та суспільством, а також взаємодій інститутів державного сектора.

5. Структурний інституціоналізм в основу дослідження ставить порівняння президентських і парламентських систем урядування, а також федерацій та унітарних держав¹⁶.

При цьому Р. Патнем виділяє два фундаментальні положення в новому інституціоналізмі, яких дотримуються представники всіх його відгалужень,

¹⁶ Пітерс Г. Политические институты: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления / Пер. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой. – М., 1999. – С.218

незважаючи на розбіжність за багатьма іншими пунктами теоретико-методологічних побудов:

1. Інститути формують політику, структуруючи політичну поведінку та впливаючи на самоідентифікацію акторів, їх уявлення про владу та шляхи досягнення влади.

2. Інститути формуються історією. Інститутам властива певна інертність та стійкість. Їхня еволюція відображає історичні траєкторії та поворотні пункти. Вибір на користь тих чи інших інститутів обумовлений, головним чином, історичним досвідом та встановленими на попередніх етапах інститутами¹⁷.

Той факт, що в неоінституціоналізмі існує ціла низка різних течій, і кожна з них розкриває певний аспект політичних інституцій та дає їм власну інтерпретацію, – наочна ілюстрація складності даного явища. Слід погодитись з думкою П.В.Панова, який пояснює проблему концептуалізації інститутів та дискусії навколо поняття «інститут» складністю та багатогранністю процесу інституціоналізації. Останній, як вказує автор, включає сукупність таких взаємозалежних процесів, як: «виникнення правил взаємодії, їх легітимацію в культурних значеннях, інтерналізацію когнітивних схем, створення організацій, які спеціально займаються підтриманням порядку»¹⁸.

Сам термін «інститут» походить від латинського «*institutum*», що означає установу? звичай. Він досить широко використовується у соціально-гуманітарних науках і має змістовні відмінності в залежності від застосовуваної галузі знання¹⁹. Не претендуючи на охоплення всіх існуючих на сьогоднішній день інтерпретаційних концептів, що розкривають сутність інститутів, зупинимось лише на кількох, які, на наш погляд, найбільш репрезентативно представляють решту всіх концепцій і максимально точно розкривають сутність політичних інститутів.

¹⁷ Putnam R. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. – Princeton: Princeton university press, 1994. – P.7 – 8

¹⁸ Панов П.В. Институты и институциональные практики: проблема концептуализации // Вестник Пермского университета. Серия: Политология. – 2010. – № 4. – С.34

¹⁹ Hodgson G. What Are Institutions? // Journal of Economic Issues. – 2006. – Vol. XL – №1. – P.1

Так, М. Вебер визначає інститут як форму соціального об'єднання, в якому поведінка індивідів упорядковується відповідно до прийнятих у суспільстві уявлень. Найбільш яскраві приклади інститутів – держава та церква. Однією з найважливіших складових їх функціонування є апарат примусу, який гарантує дотримання індивідами прийнятих суспільством установ. Вступ індивіда в таку спільноту зумовлений його народженням та вихованням. Але водночас не кожна соціальна утворення, участь у якому визначається народженням та вихованням, можна назвати інститутом. І тут запроваджується така категорія, як «союз», яку мислитель протиставляє поняттю «інститут». Союзи, на відміну інститутів, ґрунтуються на згоді: за загальною згодою учасників індивіди входять в союзи; особи, які володіють владою в спільнотах, встановлюють «діючий порядок» за загальною згодою та забезпечують дотримання цього порядку, у тому числі у вигляді примусу. Прикладом союзу може бути традиційна сім'я, релігійна спільнота тощо²⁰.

М. Дюверже, розглядаючи категорію «політичний інститут», говорить, що в результаті еволюції політичної науки формально – юридичний підхід до вивчення даного явища було доповнено найбільш об'ємним соціологічним аналізом, що в свою чергу дозволило наблизитися до аналізу найбільш характерного для політології. Як результаті, в поняття «політичний інститут» включаються не тільки політичні інститути, що регламентуються правом, але також і ті, що існують поза правом або ігноруються ним. До таких відносять думки, пропаганду, пресу, «групу тиску» тощо. Крім того, ті політичні інститути, які регламентувалися правом, не повинні вивчатися у колишньому ключі. Тепер необхідний аналіз співвідношення їх функціонування на практиці з тим, що прописано у правових нормах, і навіть їх дійсного значення поза юридичними текстами²¹.

²⁰ Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии. – Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.536 – 537

²¹ Дюверже М. Политические институты и конституционное право / Василик М. А., Вершинин М. С. Политология. – М. : Гардарики, 2000. – С.335

С. Хантінгтон пропонує розуміти під інститутами «стійкі, значущі та відтворювані форми поведінки», а процес інституціоналізації визначає як «процес, за допомогою якого організації та процедури набувають цінності та стійкості». На думку вченого, потреба в інститутах виникає в складних, неоднорідних суспільствах. Поруч із політичними інститутами він виділяє поняття «суспільна сила». Під ним він говорить про будь-яку «етнічну, релігійну, територіальну чи економічну групу». У тих соціумах, де всі індивіди належать до однієї суспільної сили, всі конфлікти вирішуються у межах цих громадських сил і, відповідно, немає необхідності в політичних інститутах. Такої необхідності немає і в соціумах з невеликою кількістю суспільних сил, оскільки одна з них може добитися панування і досить ефективно підпорядкувати інші групи. Необхідність з'являється у складних суспільствах, де є велика кількість неоднорідних громадських сил і задля забезпечення серед них згоди і єдності потрібні високорозвинені політичні інститути. У міру зростання кількості суспільних сил політичні інститути ускладнюються і посилюються. В такому випадку створення політичних інститутів можливе за сумісності інтересів соціальних груп²².

Р. Даль коли розкриває тему інститутів в першу чергу говорить про організації, які розраховані на тривалий період і передаються з покоління в покоління. Він також виокремлює такі поняття, як «політичні угоди» і «укорінений порядок», які є більш ранніми формами інститутів. Тобто при цьому існує певна послідовність між ними: «спочатку угоди, які виникають, поступово стають укоріненим порядком (практикою), а той у свою чергу перетворюється на інститути»²³.

На думку Г. О'Доннелла, інститути – це встановлені у суспільстві зразки взаємодії соціальних агентів. Вони «мають виражений прямий зв'язок з основними категоріями політики: прийняттям рішень, обов'язкових для конкретної території, каналами доступу до ролей, пов'язаних з прийняттям

²² Хантінгтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс – Традиция, 2004 – С.29 – 32

²³ Даль Р. О Демократии / Пер. с англ. А. С. Богдановского. – М.: Аспект пресс, 2000. – С.83

рішень, і формування інтересів та суб'єктів, які претендують на цей доступ». Автор також робить важливе застереження щодо необхідності проводити умовну грань між інститутами, що є офіційними організаціями, «які належать до конституційної структури поліархії» (конгрес, судово-правова система, політичні партії тощо) та інститутами, які отримують лише періодичне організаційне оформлення (наприклад, справедливі вибори). При цьому й ті, й інші обов'язкові у рівній степені²⁴.

Дж. Марч та Й. Ольсен визначають інститути як стійкий набір правил та практик, які впорядковують суспільне життя та, значною мірою, незалежні від зовнішніх обставин та очікувань суб'єктів. Інститути не тільки задають цілі та регулюють поведінку суб'єктів у конкретних ситуаціях, але також, спрямовуючи їхню поведінку, обґрунтовують та виправдовують необхідність діяти саме таким чином. Вони досить автономні і мають унікальні організаційні якості²⁵.

Як видно з вищевикладеного, підходи дуже серйозно відрізняються, але можна згрупувати та узагальнити їх основні положення, які б отримати цілісне уявлення про інститути. Це завдання досить успішно вирішується, якщо взяти за основу визначення С.В.Патрушева: «У політичній науці (як і в соціології) під інститутом у загальному вигляді розуміються: 1) політична норма - комплекс формальних і неформальних принципів, норм, правил, що зумовлюють і регулюють діяльність людини в політичній галузі; 2) політичне утворення, чи установа, організація – певним чином організоване об'єднання людей, певна політична структура; 3) стійкий тип політичної поведінки, що виражається у певній системі колективних дій, процедурі, механізмі».

Якщо говорити безпосередньо про інститут президента, варто зазначити, що тут також немає єдиної позиції у його трактуваннях та визначеннях. Основна проблема, як і у випадку з ширшим поняттям «інститут», полягає в тому, що одні автори визначають інститут президента як набір правил та формальних норм, що

²⁴ O'Donnell G. Delegative democracy // Journal of Democracy. – 1994. – Vol.5. – №1 – С.57

²⁵ March J., Olsen J. Elaborating the “New institutionalism” //The Oxford handbook of political institutions. – 2006. – Vol. 5. – С.3

регулюють діяльність глави держави, інші – додатково включають сюди організації та структури, які пов'язані з президентською владою.

С.Г.Паречіна, наприклад, пропонує розуміти під інститутом президента сукупність владних повноважень президента у сфері державного управління, що однаково залежать як від конституційних норм, так і від політичної діяльності глави государства²⁶.

На думку Б.П. Єлісеєва, інститут президента є, свого роду, координуючим та інтеграційним правовим інститутом, що сприяє узгодженому функціонуванню інших інститутів державної влади²⁷.

О.М.Гришаєва визначає інститут президента як «єдність формальних та неформальних владних повноважень президента як вищої посадової особи у структурі органів державної влади»²⁸.

Особливий інтерес становить визначення Ю.М.Солозובה, згідно з яким «президентство включає не лише президента як найвищу посадову особу в державі, а й конституційні норми, що регулюють функціонування президентської влади». Крім цього, інститут президента також становлять: прецеденти, що виникли внаслідок конституційної практики; реальний обсяг повноважень, що склався внаслідок співвідношення політичних сил у державі; різні структурні підрозділи²⁹.

Погоджуючись із наведеною точкою зору, варто додати лише те, що саме такий набір «елементів» інституту президента не дозволяє розглядати його в рамках лише одного з наведених чи інших трактувань інститутів. Зокрема, було б не зовсім правильно зводити інститут президента виключно до набору усталених норм і правил, оскільки його найважливішою складовою, як було зазначено, є низка органів та структур (наприклад, адміністрація президента), які

²⁶ Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность / Под общ. ред. Е.В. Матусевича. – Мн.: ИСПИ, 2003. – С.13

²⁷ Елисеев Б. Нормативно – методическое обеспечение деятельности государственного органа (на примере Администрации Президента РФ): Монография – М., 1997 – 100 с.

²⁸ Гришаева О.Н. Динамика института президентства в Российской Федерации в условиях современных вызовов: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2015. – С.18

²⁹ Солозобов Ю.М. Пути назад нет. Пути трансформации института президентства в ходе второй легислатуры Путина/Политика и политология: актуальный ракурс. Под общ. ред. И.А. Батаниной, М.Ю. Мизулина. – Москва – Тула: Изд-во ТулГУ, 2005. – С.177

необхідні для ефективного функціонування. Разом з тим не можна розглядати інститут президента і як організацію або сукупність органів і структур, оскільки найважливішою складовою інституту президента є певний набір правил і норм, на основі якого він функціонує і відповідно до якого формуються органи та структури, що входять до нього. Таким чином, інститут президента поєднує в собі і набір установ (правил і норм), і політичні утворення, структури і, звичайно ж, самого президента.

З урахуванням вищевикладеного, інститут президента у найзагальнішому вигляді можна визначити як інститут влади, що функціонує на основі формально встановлених правил і включає в себе поряд із самим главою держави допоміжні органи та структури (наприклад, адміністрацію), які дозволяють йому найбільш ефективно виконувати свою роль у політичній системі. Значною особливістю інституту президента, що відрізняє його від інших політичних інститутів, і те, що він виконує найважливішу соціокультурну функцію – виступає як символ єдності народу. Причому дана функція зберігається незалежно від його місця та ролі в політичній системі (у всіх типах республіканської форми правління) і є однією з найважливіших. У цьому вся сенсі цікава позиція М.А.Краснова, на думку якого, інститут глави держави (інститут президента) у глибинному сенсі «втілює неусвідомлене рецепування ідеї батьківства». Глава держави, таким чином, виконує функцію «батька нації»³⁰.

При дослідженні інституту президента необхідно аналізувати не лише конституційні та інші правові норми, пов'язані з діяльністю президента, але також важливо враховувати співвідношення цих норм із політичною практикою³¹. Вивчення інституту президента не має відбуватися у відриві від аналізу діяльності глави держави. Повноваження, закріплені у конституції, безсумнівно, є основним для функціонування інституту президента та їх неможливо ігнорувати. Більше того, дані положення навіть у суто формальній площині залишають досить великий простір для особистої ініціативи глави

³⁰ Краснов М. А. Глава государства: рецепция идеи «отцовства» // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С.33

³¹ Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире. – М.: Юрид. лит., 1994. – С.4

держави. Крім того, дуже важливо враховувати складність інституту президента, яка може суттєво відрізнятись у тих чи інших політичних системах. Чим складніша інституційна система, тим складнішим є інститут президента, що займає найвищий щабель владної ієрархії. Це пов'язано з тим, що інститут президента в цьому випадку має взаємодіяти з складнішими політичними інститутами або з великою кількістю інституцій. Наприклад, компетенція президента держави, в якій уряд складається з прем'єр-міністра та міністрів, значно відрізнятиметься від компетенції президента держави, в якій немає посади прем'єр-міністра, а уряд складається тільки з міністрів. За наявності посади прем'єр-міністра виникає потреба у додаткових нормах, що регулюють його взаємовідносини з президентом. Іншим прикладом може бути наявність або відсутність посади віце-президента, що також відображається на обсязі повноважень глави держави.

Ступінь складності інституту президента може також залежати від форми державного устрою. Так, у федеративних державах до інституту президента можуть входити ряд органів прокуратури та структур, які дозволяють здійснювати президентську владу у регіонах і загалом підвищувати керованість держави. Чим багатоступінчастим є адміністративно-територіальний розподіл країни, тим більше вибудовується владних ланок в інституційній системі. Остання, таким чином, стає складнішою і, у свою чергу, складнішим стає інститут президента, що є центральною ланкою політичної системи.

Отже, на основі вищевикладеного можна узагальнити, що політичний інститут є дуже складним явищем, для аналізу якого розроблено безліч різних інтерпретаційних концептів. Причому вони можуть істотно відрізнятись, і це зумовлює необхідність застосування інтегративних визначень, що агрегують у собі основні подібні положення найбільш значущих підходів, що вже стали «класичними». Розгляд політичних інститутів одночасно як політичних норм, політичних установ та стійкого типу поведінки дозволяє, з одного боку, врахувати весь масив існуючих трактувань, а з іншого – всеосяжно охарактеризувати такі складні інститути, як інститут президента. Останній було

б не зовсім обґрунтовано визначати через якусь одну з наведених трьох складових, оскільки він включає і політичні норми, і політичні установи (структури). Під час його вивчення необхідно враховувати особу президента; відповідність глави держави соціальному «запиту» суспільства; складність та особливості інституційного середовища; місце та роль органів та структур, що функціонують для реалізації влади президента тощо.

1.3. Сутність напівпрезидентської системи державного правління

У політичній науці концепт «напівпрезидентської системи» з'явився завдяки науковим досягненням відомого французького соціолога і політолога М. Дюверже, який був відомим французьким соціологом і політологом. Коли вчений досліджував політичну систему П'ятої Республіки у Франції, власне того історичного періоду, який фактично почався після того як ухвалили Основний Закон у 1958 р., він перший раз у науковому обігу, вийшов за межі прийнятої на той час для опису формату взаємодії між гілками влади дихотомії «парламентський режим – президентський режим». Дослідник описав формат розроблений в Конституції як «напівпрезидентський режим»³². Слід звернути увагу на той факт, що М. Дюверже ще у 60-ті роки ХХ ст. акцентував увагу на тому, що модель взаємодії вищих органів влади П'ятої Республіки поєднує як президентські, так парламентські ознаки, а також звернув увагу на певні структурні подібності з інституційним дизайном Веймарської республікою в Німеччині.

Напочатку М.Дюверже вживав категорію «напівпрезидентський режим» виключно до П'ятої Республіки, однак, вже у своїх працях пізнішого наукового періоду — у 1974–1978 рр. — вчений здійснив порівняльний аналіз політичних моделей спочатку в 5, а потім в 7 країнах

³² Литвин В. Еволюція категорії "напівпрезиденталізм" : М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів? / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 3. – С. 42–51.

Європи, в яких був, в тій чи іншій формі, втілений напівпрезидентський режим правління, до переліку яких увійшли Австрія, Фінляндія, Франція, Ісландія, Ірландія, Португалія, Веймарська Республіка Німеччини³³, а вже у 1992 р. він долучив до списку цих країн ще Польщу і Румунію.

Ще в одній із своїх праць, яка для вченого стала першою англomовною його публікацією на тему напівпрезидентського режиму, М. Дюверже вказав, що він вважає ключовим такого політичного режиму є власне загальнонародні вибори глави держави (президента), і водночас повноваження, які входять у сферу виконавчої влади, фактично розподіляються між главою держави (президентом) і кабінетом міністрів, а останній (уряд) несе повну політичну відповідальність перед парламентом. Таким чином, така система характеризується тим, що два владні інститути — вищий законодавчий орган і глава держави (президент), формуються і набувають своєї легітимності виборчим шляхом³⁴.

У своїх політологічних працях М. Дюверже дефініював напівпрезидентський режим (і це визначення вважають класичним) наступним чином: політичний режим (систему) можна віднести до напівпрезидентської, якщо в Основному Законі (Конституції), який визначає її формат, включає в себе три елементи: 1) главу держави (президента) обирають через всенародні загальні вибори; 2) главу держави Конституцією наділено доволі значними повноваженнями; 3) в системі вищих органів влади також є прем'єр-міністр і його кабінет, і вони наділені виконавчими, а також адміністративними повноваженнями, які можуть виконувати покладені на них обов'язки у тому випадку, якщо парламент буде їх підтримувати і до них опозиційним³⁵.

Якщо узагальнювати, то основоположним показником для визначення політичної системи як напівпрезидентської, М. Дюверже визначав всенародне обрання президента. Вся різниця всередині цього виду систем, на думку французького вченого, полягала в тому, який обсяг повноважень віднесено

³³ Duverger M. *La Monarchie republicaine — ou comment les democraties se donnent des rois.* — Paris: Robert Laffont, 1974; Duverger M. *Echec au roi.* — Paris: Albin Michel, 1978.

³⁴ Duverger M. *A New Political System Model: Semi-Presidential Government* // *European Journal of Political Research.* — 8. — 1980. — p. 52-69.

³⁵ Там само p. 166.

Конституцією президенту. У відповідності до такого критерію розмежування, в рамках семи країн, які аналізував М.Дюверже, виокремлено наступні види напівпрезидентського урядування:

- президент згідно Конституції виконує виключно номінальні функції (до таких він відніс глав держав Австрії, Ірландії, Ісландії);
- президент положеннями Основного Закону наділений доволі широкими повноваженнями (як наприклад це є у Франція);
- президент ділить повноваження з вищим законодавчим органом (до прикладу так було у Веймарській Республіці, Фінляндії та Португалії)³⁶.

Основним проблемним моментом в такому трактуванні стало питання, а що ж вважати «значними повноваженнями»³⁷. Таке неточне бачення спричинило, що перелік держав яких можна було б віднести до «напівпрезидентських» був досить варіативним, і значною мірою залежав від суб'єктивного погляду кожного окремого дослідника. Така ситуація потягнула за собою питання вибірки, і, як підсумок, спотворену картину оцінок позитивних сторін та недоліків функціонування напівпрезидентських систем. М. Дюверже серед західноєвропейських держав нарахував шість з напівпрезидентською системою правління: Австрію, Фінляндію, Францію, Ісландію, Ірландію та Португалію, і це незважаючи на значну міру символічного характеру повноважень австрійського, ісландського, ірландського глав держав. Низка дослідників вважають, що згідно повноважень ці президенти настільки слабкі, що ці три країни треба виключити з класифікації напівпрезидентських систем. А.Степан і С.Скач переконані, що із всіх західноєвропейські держав лиш дві можна класифікувати як напівпрезидентські системи – Францію та Португалію, тоді як Австрію, Ісландію та Ірландію, відносити варто радше до парламентських

³⁶ Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. — p. 167 — 177.

³⁷ Elgie, Robert (2007). “What is semi-presidentialism and where is it found?”, in Robert Elgie and Sophia Moestrup (eds.), *Semi-presidentialism Outside Europe*. London: Routledge, 1-13; Elgie, Robert (1999). “The politics of semi-presidentialism”, in Robert Elgie (ed.), *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1-21.

систем тому, що вони мають слабких, хоча і обраних прямим всенародним голосуванням президентів³⁸.

Нестача чіткого і зрозумілого трактування «напівпрезидентської системи правління», або суб'єктивна складова визначення робить його складним для ефективного застосування. В результаті таких неоднозначностей дослідники мають серйозні розбіжності в поглядах щодо кількості напівпрезидентських систем. До прикладу, якщо погодитись на незмінне трактування «досить значні повноваження» та відносити до напівпрезидентських лиш країни з сильними главами держав, то висновком стане те, що всі напівпрезидентські системи мають закладену в систему схильність до стимулювання конфліктів власне у сфері виконавчої влади. Якщо підходити з іншої сторони і застосовувати менш жорсткий варіант дефініції і включити до аналізу ті країни де президент наділений церемоніальними повноваженнями: такі як Австрія, Ісландія та Ірландія, тоді виключеним стане висновок, що в принципі напівпрезидентська система певним чином схильна до створення непереборних протиріч в системі виконавчої влади, хоча власне така ситуація є імовірною, але тільки при певних обставинах.

Ірландський дослідник напівпрезидентських систем Р.Елджі³⁹ висловив бачення, що для вирішення цього питання на допомогу прийде другий критерій визначення напівпрезиденталізму, який запропонованої М.Дюверже. Якщо цим скористатися, тоді можна простіше віднести систему до напівпрезидентської, при умові що вона має главу держави, якого обрають на загальних всенародних виборах на чіткій фіксований термін, і прем'єр-міністра, який фактично є відповідальним перед законодавчим органом⁴⁰. Власне дане трактування напівпрезидентських систем і надає змогу погодити кількість держав з напівпрезидентською системою.

³⁸ Alfred Stepan and Cindy Skach, "Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism," *World Politics* 46 (October 1993): 8–9.

³⁹ Robert Elgie, "The Politics of Semi-Presidentialism," in Robert Elgie, ed., *Semi-Presidentialism in Europe*, p.13.

⁴⁰ Shugart, Matthew Søberg (2005). "Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns", *French Politics*, 3:3, 323-51. Shugart, Matthew Søberg (2006). "Comparative Executive-Legislative Relations", in R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder and Bert A. Rockman (eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, 344-365.

Американський політолог П.О'Ніл висловив позицію, що варто віднести до напівпрезидентських такі моделі, в яких виконавча влада розподілена між президентом як главою держави і прем'єр-міністром, а, власне значні повноваження у сфері виконавчої влади залишаються за президентом⁴¹. Згідно з таким баченням до напівпрезидентських систем можна віднести лише такі системи, в яких згідно Конституції є «сильний» глава держави, а ті, де той же глава держави хоч й обирається на загальних та всенародних виборах, але є «слабким» (такі як Австрія, Ірландія та Ісландія) не варто відносити до напівпрезидентських. На американського дослідника, такі політичні системи, де глава держави не обирається на всенародних та загальних виборах, однак наділений доволі широкими повноваженнями, можна вважати напівпрезидентськими. У підсумку, можемо вказати, що переважна більшість дослідників поділяють бачення, що власне ключовими характерними рисами напівпрезидентської системи правління варто вважати всенародне обрання президента, який змушений ділити повноваження у сфері виконавчої влади разом із прем'єр-міністром та урядом, які фактично підзвітні парламенту⁴².

Дж. Сарторі виокремив п'ять характерних рис, щоб систему можна було класифікувати як напівпрезидентську:

1. Президент повинен бути обраним на всенародних та прямих або непрямих виборах на чіткий фіксований термін.

2. Глава держави ділить владу у виконавчій сфері з прем'єром, тим самим створюючи формат двовладдя, і основними критеріями якої є те, що:

3. Глава держави фактично не залежить від вищого законодавчого органу, але при цьому він не може управляти самостійно або безпосередньо, і власне тому змушений здійснювати свої владні повноваження при тісній співпраці з парламентом.

⁴¹ O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe: The Hungarian case in comparative perspective // Journal of Communist Studies. 9 (3). — 1999. — p. 177–201.

⁴² Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / Укл. Балан С., Конончук С.— Київ : Лікей, 2012.—40 с. ст.. 10.

4. Відповідно, прем'єр-міністр і кабінет міністрів є незалежними стосовно глави держави, але є повністю залежними від вищого законодавчого органу, і власне вони є об'єктом вотуму довіри (або ж недовіри) зі сторони парламенту і в будь-якому з випадків залежності, кабінету міністрів потрібна підтримка (або у форматі незаперечення) зі сторони парламентської більшості.

5. Формат двовладдя в напівпрезидентських системах сприяє створенню різного роду можливостям для варіативних політичних балансів, трансферу повноважень в сфері виконавчої влади при умовах дотримання основ так званого «автономного потенціалу» кожного інституту⁴³.

Дж.Сарторі вказав, що згідно окреслених характерних рис, напівпрезидентськими треба вважати насамперед системи у Фінляндії та Франції⁴⁴.

Бачення Дж.Сарторі підтримував і Р.Елджі, який окремо підкреслював, що країни з напівпрезидентськими системами урядування показують дослідникам різноманітні формати політичної практики, і це все в рамках однієї і тієї ж самої базової конституційного конструкту, в межах того ж самого типу режиму. Власне саме тому напівпрезидентські системи є такими ж «чистими» видами як і президентські або парламентські системи правління, які також неодноразово показували варіативність у політичній практиці. Дослідник робив важливий акцент на значній залежності напівпрезидентських моделей від різноманітних політичних ефектів і неінституційних факторів впливу⁴⁵. Р.Елджі підтримав бачення класифікації напівпрезидентських систем правління, які запропонували М.С.Шугарт та Дж.Кері і вказав, що на його думку більш сприятливою власне коли говоримо про процеси демократизації є прем'єр-президентська модель.

⁴³ Sartori G. Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. — New York: New York University Press, 1997. — p. 131 — 132.

⁴⁴ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Пер. з англ. — 2-ге вид. — К.: АртЕк, 2001.—224 с.

⁴⁵ Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies // Taiwan Journal of Democracy. — Volume 3, No.2. — 2007. — p. 53.

РОЗДІЛ II. Специфіка дослідження ролі президента у напівпрезидентській системі правління

2.1. Особливості дослідження ролі президента у напівпрезидентських республіках

В категорію «напівпрезидентська система» вкладається зміст такої системи правління, де главу держави обирають на загальних прямих виборах, і він зазвичай, наділений значними повноваженнями і співіснує у сфері виконавчої влади разом з прем'єр-міністром, який є відповідальним перед парламентом. Незважаючи на те, що доволі значна частка країн світу вибрали цю систему правління, існують суттєві розбіжності в інституційних рисах напівпрезидентських країн. М.Дюверже виокремив три види напівпрезидентських республік: вид коли президент є номінальним главою держави (така система втілена в Австрії, Ірландії, Ісландії); вид де сильний президентом (Франція); вид, в якому створено баланс між президентом і урядом (такий як у Веймарській республіці, Фінляндії, Португалії)⁴⁶.

М.Дюверже дивиться на напівпрезидентську систему як на своєрідне «чергування» президентської та парламентської періодів. В його баченні, президентський період функціонує тоді, коли і президент, і парламентська більшість належить до однієї політичної сили (партії або блоку партій), а парламентський період функціонує тоді, коли політична приналежність президента та парламентської більшості не збігаються.

⁴⁶ Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 165–187.

Щоб описати різні механізми як президент може впливати у трикутнику взаємодії вищих органів державної влади М.Дюверже визначив три ключових змінних фактори: 1) повноваження, які закріплено за президентом в конституції, яка є актуальною; 2) підстави для функціонування певного контексту політичної системи; 3) яким чином взаємодіють президент з парламентською більшістю.

Головне пояснення М.Дюверже про зміну формату президентського впливу – це відносини президента з більшістю у вищому законодавчому органі. М.Дюверже аргументував своє бачення в контексті західноєвропейського напівпрезиденталізму дуже чітко: «На практиці президентська влада залежить насамперед від наявності або відсутності парламентської більшості і відносини президента з політичними силами, які її формують»⁴⁷. Крім того дослідник виокремив три головні формати: 1) коли президент є лідером парламентської більшості; 2) коли президент протистоїть парламентській більшості; 3) і коли президент є одним із дисциплінованих членів парламентської більшості. І те яким буде ступінь впливу президента на систему буде змінюватись в залежності від того чи присутня/відсутня більшість, і якщо є, то який із цих трьох сценаріїв здійснюється. Коли більшість в законодавчому органі є пропрезидентською, в такому випадку конституційні повноваження прем'єр-міністра є відчутно ослабленими і президент має «майже абсолютний контроль». В ситуації, коли президент знаходить в ситуації конфронтації з парламентською більшістю («когабітація»), тоді прем'єр-міністр виступає як керівник британського стилю правління, але президент все ще може використати певні конституційні повноваження. В останньому із сценаріїв, коли президент є дисциплінованим членом більшості, то, на відміну від ситуації «когабітації», президент не може діяти проти волі прем'єр-міністра.

Дуже подібно розрізнив В.Богданор типи напівпрезидентських систем: 1) системи, які працюють відповідно до механізмів президентської системи (наприклад, Франція коли немає «когабітації»); 2) системи, які працюють згідно

⁴⁷ Duverger M. Le système politique français / M. Duverger. – Paris : PUF, 1996. Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance / R. Elgie. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011. - P. 511

механізмів парламентської системи (до прикладу Австрія, Ісландія, Ірландія); 3) системи коли відбувається розділення повноважень, а по суті, влади, між президентом і прем'єр-міністром, наприклад, як у Фінляндії, де президент відповідав за зовнішню політику, а прем'єр-міністр – за внутрішню⁴⁸.

Під час вивчення конституційних положення, а також практику функціонування напівпрезидентських систем, вибудував свою класифікацію Р.Елджі. Відправним пунктом у дослідженні стала модель лідерства в напівпрезидентській системі і він виокремив три формати: правління президента; правління прем'єр-міністра; правління, за якого жоден не домінує. Однак, дослідник також звернув увагу не стільки на модель лідерства, скільки на її постійність або змінюваність впродовж функціонування напівпрезидентської системи. Звідси вчений виокремив три моделі лідерства в напівпрезидентських системах: 1) домінуюча модель з моменту початку функціонування системи, яка ділиться на два типи – прем'єр-міністерська, де прем'єр-міністр володіє більшою владою у порівнянні з президентом (до прикладу як в Австрії, Болгарії, Ісландії, Ірландії, Словенії), і президентська, де президент домінує над прем'єр-міністром (наприклад РФ, Білорусь); 2) перехід від домінуючої моделі лідерства до моделі «перетікання» влади від президента до прем'єр-міністра (наприклад Фінляндія) або від збалансованої моделі (президент-прем'єр-міністр) до повновладдя прем'єр-міністра (наприклад Португалія, Польща); 3) відсутність домінуючої форми лідерства, в якій чергуються періоди президентського, прем'єр-міністерського та розділеного правління (наприклад Франція, Литва, Польща, Румунія, Україна)⁴⁹.

М.С. Шугарт і Дж. Кері не застосовують категорію «напівпрезиденталізм», а виокремлюють прем'єр-президентські та паламентсько-президентські. Вони застосовують термін «прем'єр-президентська» система до такого формату, який більшість політологів називають «напівпрезидентською»⁵⁰. Власне вони

⁴⁸ Богданор В. Энциклопедия политических институтов / В. Богданор. – ОУ, 1980. – 561 с.

⁴⁹ Elgie R. Semi-Presidentialism in Europe / R. Elgie. – N. Y. : Oxford Univ. Press, 1999. – P.282-286.

⁵⁰ Шугарт М. С. Президентские системы / М. С. Шугарт, Д. М. Кэри // Современная сравнительная политология: [хрестоматия] / Григорий Голосов. – М. : Общественныйнаучный фонд, 1997. – С. 198-246.

вказують, що сам термін «напівпрезидентство» є надто широкий, тобто здатним ігнорувати різницю в статусі інституту глави держави, яка впливає з повноважень президента та способах реалізації, які відображені в різних країнах і зараховуються до «напівпрезидентських» крізь призму бачення М.Дюверже. Крім того, дослідники також вказують, що система не є «гібридною», а по суті є «чистою політичною формою» і перебуває у стані компліментарного взаємного поділу повноважень між інститутами президентства та уряду⁵¹.

Враховуючи це, дослідники вважають, що спосіб обрання президента насправді має другорядне значення. Це обумовлено тим, що головними суб'єктами висунення кандидатів у випадку всенародного обрання, як і обрання в парламенті зазвичай є політичні партії. У цих системах можуть переважати президенти, тоді їх треба класифікувати як президентсько-парламентські, і, навпаки, якщо переважатиме уряд, то це прем'єрсько-президентська. Прем'єрсько-президентська система певною мірою відповідає баченню напівпрезидентської системи у М.Дюверже і має такі ознаки:

1. президента обирають всенародно, а прем'єра призначає парламент.
2. президент не обов'язково впливає на законодавство порівняно з парламентом.
3. президент має значні повноваження у сфері виконавчої влади, проте більшість цих повноважень він не може здійснювати одноосібно⁵².

М.С.Шугарт та Дж.Кері акцентують увагу на тому, що прем'єр-президентська система у звичному режимі не дає забезпечення президенту контролю над урядом або парламентом. Якщо в президента є право одноособово зміщувати міністрів та уряд, то така система переходить з категорії прем'єр-президентської в іншу категорію - президентсько-парламентську (хоча варто звернути увагу на таке: коли президент має право призначати/усувати не всіх міністрів, а лише у певних сферах виконавчої влади, до прикладу такі як,

⁵¹ Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1992. — p. 213.

⁵² Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 165–187.

зовнішня політика, тоді систему класифікують як прем'єр-президентську). Сутнісною характеристикою президентсько-парламентських систем – це роль президента в поєднанні із залежністю кабінету від парламенту. Отже, якщо говорити про відмінності між прем'єр-президентською та президентсько-парламентською системами, то вона полягає лише в одному аспекті: в першому випадку президент не може самостійно відправити уряд у відставку, а в другому – він має таке право.

Однак за ключовою відмінністю між прем'єр-президентською та президентсько-парламентською системою, що полягає відповідно у відсутності або наявності одноосібного права за президентом зміщувати кабінет, треба визнати, що цього надто мало для виокремлення окремої (за словами М.С.Шугарта і Дж.Кері) системи. Однак, з іншої сторони не можна заперечити той факт, що президентсько-парламентські системи існують. Їх потрібно вважати несамостійним типом правління, а різновидом напівпрезидентської системи поряд з прем'єр-президентською системою.

Загалом можна звернути увагу і погодитись з думками Дж.Сарторі, який говорить радше не про виділення окремих систем у межах напівпрезиденталізму, а скоріше про певні коливання, які відбуваються у рамках цієї системи. Насправді, у напівпрезидентській системі залежно від політичної ситуації ймовірно свого роду зближення з президентською або парламентською системами. Варто також зазначити, що навіть при такому кардинальному переході зберігаються особливі ознаки напівпрезиденталізму (наприклад, функціональний дуалізм виконавчої влади).

Отже, за типологією М.С.Шугарта і Дж.Кері, напівпрезидентські системи ділять на два типи – прем'єр-президентські і президентсько-парламентські. Відмінність між ними полягає в тому, що в першому випадку кабінет відповідальний лише перед парламентом, а в другому – і перед парламентом, і перед президентом. Тому на підставі відповіді на питання «перед ким відповідальний уряд» можна класифікувати напівпрезидентські системи наступним чином: системи з парламентською колективною відповідальністю

уряду та системи з подвійною колективною відповідальністю уряду (перед парламентом і президентом). Напівпрезидентська система з парламентською відповідальністю уряду (Франція, Австрія та інші) відзначаються тим, що всенародно вибраний президент має право представляти кандидатуру прем'єр-міністра і міністрів перед парламентом для затвердження, але одночасно зміщувати прем'єр-міністра і кабінет президент не має права: відставка уряду є виключною прерогативою парламенту. Напівпрезидентська система з подвійною відповідальністю уряду (Веймарська республіка в 1919-1933 рр., сучасні РФ, Білорусія та інші) відзначаються наступними ознаками: всенародно вибраний президент призначає і зміщує членів уряду; уряд несе подвійну відповідальність – перед президентом і перед парламентом, який може оголосити уряду вотум недовіри; президент має право розпустити парламент. Відмінна ознака цієї системи – рівні повноваження та влада президента і парламенту стосовно уряду – межа, яка може, як свідчить політичний досвід різних країн, викликати серйозне протистояння між президентом, законодавчою та виконавчою владою, і не передбачає інституційних шляхів його вирішення.

С.Ропер, при використанні методики М.С.Шугарта і Дж.Кері, прийшов до висновку про те, що фактично існують два різні типи прем'єр-президентських систем: «французька» і «помірно-формальна» моделі⁵³. При «французькій» моделі президент має обмежені не законодавчі політичні повноваження (Австрія, Франція, Литва, Польща, Румунія та Словенія). «Помірно-формальна» модель прем'єр-президентської системи відрізняється тим, що президент наділений широкою палітрою незаконодавчих повноважень (Ісландія, Фінляндія та Португалія). Незважаючи на те, що тут президенти мають з формального погляду суттєві незаконодавчі повноваження, вони є найслабшими серед всіх президентів в напівпрезидентських системах.

Ґрунтуючись на ідеях М.Дюверже про фактори, які здійснюють вплив на практичну реалізацію президентських повноважень (практична реалізація

⁵³ Roper S. D. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / S. D. Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34, № 3. – P. 253–272.

президентських повноважень у напівпрезидентських моделях залежить від чинників, які М.Дюверже поділив на екзогенні – актуальний зміст конституції, поєднання традиції і конкретних політичних обставин; та ендегенні – склад парламентської більшості, позиція президента щодо парламентської більшості)⁵⁴, французький дослідник Ф. Фрісон-Роше розглядав напівпрезидентську систему як «інструмент транзиту»⁵⁵ і запропонував власну схему, в якій описав різні варіанти обсягу повноважень президента в залежності від відносин з парламентською більшістю⁵⁶.

Таблиця 2.1

Політична позиція президентів стосовно парламентської більшості у напівпрезидентській системі правління (за Ф. Фрісон-Роше)

Тип Більшості	Президент			
	очолює більшість	в опозиції до більшості	член більшості	Нейтральний
Монолітна (однопартійна)	Абсолютна влада президента	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Коаліція з домінуючою партією	Обмежені повноваження	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Збалансована коаліція	Діархія	Президент-регулятор	Символічні функції	Президент-регулятор
Квазі-коаліція	Обмеженість у процесі прийняття рішень	Президент-регулятор	Символічні функції	Діархія
Більшості немає	-	-	-	-

Очевидно, що фактична наявність пропрезидентсько налаштованої парламентської більшості здатна суттєво посилити повноваження президента,

⁵⁴ Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research. – 1980. – Vol. 8. – P. 165–187.

⁵⁵ Frison-Roche F. «Le modele semi-presidentiel» comme instrument de la transition en Europe Post-communiste. Bulgarie, Lituanie, Macedoine, Pologne, Roumanie et Slovenie / F. Frison-Roche. – Bruylant, Bruxelles, 2005.

⁵⁶ Frison-Roche F. Semi-presidentialism in a post-communist context / F. Frison-Roche // Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study / ed. by R. Elgie and S. Moestrup. – London, N. Y. : Routledge, 2007 — p. 68.

тоді як зворотна ситуація спричинює звуження можливостей політичного маневру для президента і тоді він змушений шукати компромісні рішення з опозицією для вирішення багатьох політичних питань. При умовах слаборозвиненої демократичної культури, лідерських тенденцій у політиці та клієнтелізму, суттєво підвищується рівень небезпеки зловживання президентськими повноваженнями, що тягне за собою посилення автократичних тенденцій.

Модель, де президент має найбільш широкі повноваження, є французька. Натомість, як зацентрував увагу С.Ропер, навіть у країнах, які загалом перенесли французьку модель напівпрезиденталізму, її фактичне втілення є доволі різним⁵⁷. Очевидно, що для порівняння ролі президента в трикутнику влади в різних напівпрезидентських країнах, має значення не лише те, чи певні повноваження президента закріплені в Основному Законі, а й його обсяг та умови застосування. До прикладу, С.Ропер говорить про право вето і вказує, що при порівнянні дослідники повинні враховувати чи це право стосується лише окремих статей чи всього закону.

Класифікації напівпрезидентських систем мають не лише пізнавальне і теоретичне, але разом з тим і суттєве практичне значення, оскільки виділяючи різні види напівпрезидентської системи правління, дослідники звертають увагу на те, як функціонує і до яких наслідків призводить певний різновид. Наприклад, з'ясовується ситуація, які типи напівпрезидентської системи можуть викликати серйозні інституційні конфлікти між главою держави й іншими гілками влади, що загрожує стабільності та стійкості політичної системи. Власне можливість прогнозування вірогідних наслідків втілення певного типу напівпрезидентської системи може допомогти уникнути помилок у політичній і конституційній інженерії.

⁵⁷ Roper S. D. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / S. D. Roper // Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34, № 3. – P. 253–272.

2.2. Роль президента у різних типах напівпрезидентської системи правління

У політології відсутнє однозначне бачення оцінки напівпрезидентських систем і ролі президента в трикутнику влади, а також впливу на стійкість та стабільність політичної системи, оскільки складні періоди «когабітації» є доволі звичним політичним явищем у відносинах між главами держав, прем'єр-міністрами та парламентом. Багато дослідників акцентують у вагу на тому, що взаємовідносини в рамках цих інститутів мають тенденцію до конфліктів, а особливо в процесі демократичного транзиту⁵⁸. Власне така специфіка у характері взаємовідносин між інститутами обумовлений функціональним включенням інституту президентства до системи виконавчої влади⁵⁹. Вчені зійшлися на думці, що таке перехрещення конституційних обов'язків президента і прем'єр-міністра, яке власне впливає з такого дуалізму виконавчої влади, є джерелом конфліктів між цими інститутами⁶⁰.

Багато вчених вказують, що напівпрезидентська система не є найкращим варіантом порівняно з іншими системами урядування незважаючи на той факт, що напівпрезидентська система правління доволі поширений варіант у світі. Бачення, яке у свій час висловив Х. Лінца до сьогодні поділяють, і низка вчених переконані, що власне з досвіду функціонування системи такого типу, доволі сумнівно стверджувати, що вона здатна гарантувати політичні стійкість та стабільність⁶¹. Негативне бачення функціонування напівпрезидентської системи значною мірою пов'язані або з політиканством та інтригами, які можуть затримувати прийняття політичних рішень і формувати доволі суперечливу

⁵⁸ Baylis T. Presidents versus Prime Ministers: Shaping the Executive Authority in Eastern Europe / T. Baylis // *World Politics*. – 1996. – № 48 (3). – P. 297–323.

⁵⁹ Roper S. D. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / S. D. Roper // *Comparative Politics*. – 2002. – Vol. 34, № 3. – P. 253–272.

⁶⁰ Taras R. Separating Power: Keeping Presidents in Check / Ray Taras // *Post-Communist Presidents*. – Cambridge University Press, Cambridge, 1997. – P. 15–37; Jasiewicz K. Poland : Walesa's Legacy to the Presidency / Krzysztof Jasiewicz // *Postcommunist Presidents* / Ray Taras. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 130-167.

⁶¹ Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // *The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3-87. – p. 55.

політику через боротьбу між президентом і прем'єр-міністром, або з варіантом «авторитарного» бачення повноважень, які закріплені за президентом⁶².

Якщо говорити про нормативно-правовий контекст, то виконавча влада у напівпрезидентській системі відноситься до компетенції прем'єр-міністра та уряду, і вони підзвітні перед парламентською більшістю, однак в систему виконавчої гілки влади функціонально включений президент, якого обирають на прямих загальних виборах⁶³. Власне це трактування вважається вихідною інтерпретацією напівпрезидентської системи правління⁶⁴, і багато вчених виходять з позицій, що «когабітація» (яка визначається як конфлікт/конкуренція всередині виконавчої гілки влади і власне найповнішою мірою описує взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром⁶⁵) є невід'ємною рисою напівпрезидентської системи правління, при якій і глава держави і прем'єр-міністр представляють різні політичні сили⁶⁶. Власне така ситуація перехрещення владних функціональних повноважень прем'єр-міністра і глави держави тягне за собою політичну нестійкість та нестабільність в значній частині напівпрезидентських систем. Дослідники, які зосереджують увагу на внутрішніх виконавчих інтеракціях, вбачають у нестабільності конфлікту у діаді президент-прем'єр-міністр, що тягне за собою формування негативних характеристик напівпрезидентської системи правління⁶⁷. А якщо дивитися крізь призму нормативно-правового контексту, тоді впливає факт, що «виконавча влада, яка належить прем'єр-міністру» під час «когабітації» не здатен підтримувати

⁶² Lijphart A. Constitutional Design for Divided Societies / A. Lijphart. – / Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 96 – 109; Valenzuela A. Latin American Presidencies Interrupted / Arturo Valenzuela // Journal of Democracy. – 2004. – April. – № 15. – P. 5–19.

⁶³ Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – №. 4. – С. 140–149.

Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – №3. – С. 25–33.

⁶⁴ Lin J. W. Post-positivism and English School / J. W. Lin // Political Institution / ed. Jih-Wen Lin. – Taipei : Sun Yatsen Institute for Social Science and Philosophy Academia Sinica, 2000. – P. 137–175.

⁶⁵ Protsyk O. Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-presidentialism / O. Protsyk // Political Studies. – 2006. – № 56 (2). – P. 219–244.

⁶⁶ Shyu J. R. An Initial Study of the 'Cohabitation' Constitutional System: Comparing France with Taiwan / J. R. Shyu // National Taiwan University Law Journal. – 2000. – Vol. 30 (1). – P. 1–44.

⁶⁷ Elgie R. Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008 / R. Elgie // Government and Opposition. – 2010. – № 45 (1). – P. 29–49.

стабільності у рамках напівпрезиденталізму. Прикладом, який став класичним в політології, є Франція, де у владній системі присутня велика кількість ветогравців, і така ситуація під час періодів «когабітації» часто підірвали провадження збалансованої зовнішньої політики Французької Республіки⁶⁸.

Певні відхилення від норм спричиняються неоднозначністю у функціонуванні напівпрезидентської системи, це тягне за собою проявлення різноманітних типів політичної практики в рамках функціонування напівпрезидентської системи. Внаслідок таких тенденцій, на напівпрезидентську систему правління доволі часто дивляться як на систему, яку в принципі контролює «людський фактор», оскільки політичні актори мають достатній «простір» для різного роду маневрів⁶⁹. Як підсумок, зазначається що перелік наступних чинників мають значний вплив в контексті стійкості та стабільності напівпрезиденталізму:

- А) призначення главою держави прем'єр-міністра;
- Б) право парламенту розпустити уряд;
- В) повноваження прем'єр-міністра у сфері виконавчої влади.

В рамках своїх наукових пошуків Р.Елджі досліджував переваги та недоліки напівпрезидентських систем. До позитивних ознак вчений відніс імовірність когабітації або розподілу влади між різними політичними силами в державах, приносить можливість інтенсивного політичного конфлікту: «В умовах коли кожна політична сила має певний контроль над частиною владних інститутів в межах системи, створює збільшення можливостей для того, щоб кожен з політичних акторів працював на підтримку системи загалом, у порівнянні з президентськими системами, де той, хто отримав перемогу на виборах отримує все»⁷⁰. Ще одним позитивним моментом напівпрезиденталізму є те, що всенародні вибори глави держави на фіксований термін приносять

⁶⁸ Leuffen D. Does Cohabitation Matter? French European Policy-Making in the Context of Divided Government / D. Leuffen // West European Politics. – 2009. – Vol. 32 (6). – P. 1140–1160.

⁶⁹ Raadt J. Contestable Constitutions: Ambiguity, Conflict, and Change in East Central European Dual Executive Systems / J. Raadt // Communist and Post-Communist Studies. – 2009. – Vol. 42 (1). – P. 83–101.

⁷⁰ Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies / R. Elgie // Taiwan Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 3, No. 2. — p. 55.

системі певний рівень стабільності та легітимності, навіть в умовах коли вищий законодавчий орган є фрагментованим і поляризованим, а уряд – нестабільним. Коли розглядати напівпрезидентську модель в такому форматі, то вона більше сприяє стабільності порівняно з парламентською. Але такі позитивні моменти напівпрезидентської системи доволі часто розглядають і як її негативні характеристики. Це залежить від того, на чому дослідники акцентують увагу. До прикладу, «когабітація» можна інтерпретувати як явище, яке значно ослаблює виконавчу гілку влади через функціонал розподілу у виконавчій гілці влади. Власне розділення виконавчої влади і, яке тягне за собою конфлікт всередині системи вищих органів державної влади, може завести систему в «глухий кут». Р.Елджі досліджуючи формування і особливості розвитку демократії у 22 країнах світу зробив висновок, що успіху досягли лише у п'ять держав, до яких дослідник відніс Францію, Македонію, Перу, Польщу, Румунію (там функціонували прем'єр-президентський тип напівпрезиденталізму). Як підсумок, коли держава вибирає напівпрезидентську систему, в такому разі кращим варіантом є імплементація прем'єр-президентський тип, коли прем'єр-міністр несе відповідальність виключно перед парламентом, а не президентсько-парламентську, де прем'єр-міністр і кабінет міністрів також відповідальні перед главою держави.

Два американські дослідники Х.А.Чейбуб та С.Черних, в процесі аналізу демократичного поступу 96 держав з парламентськими і напівпрезидентськими системами, намагались визначити наслідки впливу функціонування конструкту напівпрезидентських конституцій на ряд факторів (як довго триває діяльність кабінетів міністрів; політична стабільність системи, ефективність економічних змін та відповідальність кабінетів міністрів у сфері економіки)⁷¹. Вчені прийшли до висновків, що ті кабінети міністрів, які працюють в рамках напівпрезиденталізму, функціонують менший період, ніж кабінети міністрів у чисто парламентських системах. Така тенденція пояснюється не особливостями

⁷¹ Cheibub J. A. Are semi-presidential constitutions bad for democratic performance? / J. A. Cheibub, S. Chernykh // Constitutional Political Economy. – 2009. – Vol. 20 (3). – P. 202–229.

систем, а радше є наслідком коаліційного характеру цих кабінетів. Якщо говорити про успіхи кабінетів міністрів у сфері економіки, дослідники звернули увагу на той факт, що напівпрезидентські системи явно мають не вищі показники ефективності у порівнянні з іншими моделями коли мова йде про ситуацію не надто успішної політики у сфері економіки. Аналогічні висновки зроблені стосовно показників політичної стабільності цих систем. Крім того вчені також акцентували увагу в дослідженні на те, як працюють напівпрезидентські системи на посткомуністичному просторі. В процесі дослідження Х.А.Чейбуб і С.Черних дійшли висновків, що в державах де був сильним або президент або прем'єр, там реформи у сфері економіки були більш успішними. До того ж найбільші показники ефективності у посткомуністичних державах вони були там, де і прем'єр, і президент мали значні повноваження.

Аналізуючи наслідки інституційного дизайну на ступінь конфліктності у трикутнику вищих органів державної влади та політичну стабільність С.Скач виокремила, свого роду, три сценарії напівпрезиденталізму: сценарій коли є правління консолідованої уніфікованої більшості (в такій ситуації глава держави, уряд і більшість у законодавчому органі мають однакову партійну ідентичність), сценарій коли є правління розділеної більшості (в такій ситуації парламентська більшість та уряд, який вона підтримує, протистоять главі держави; вони мають різну партійну приналежність), сценарій коли є правління розділеної меншості (в такій ситуації глава держави формує уряд, однак такий кабінет міністрів не підтримує абсолютна більшість в законодавчому органі)⁷². Власне сценарій при якому конфліктність в трикутнику вищих органів державної влади буде мінімальною, є таким, при якому прем'єр-міністра підтримує більшість у парламенті, і глава держави має ту ж партійну приналежність, яка формує цю консолідовану більшість⁷³. Політичний сценарій консолідованої більшості значно підвищує шанси того, що кабінети міністрів будуть стабільнішими, що, в свою чергу, збільшує кабінетам міністрів часовий горизонт для втілення своїх

⁷² Skach, C. (2007). "The "Newest" Separation of Powers: Semipresidentialism." *International Journal of Constitutional Law* 5(1): 93-121.

⁷³ Bruce Ackerman, *The New Separation of Powers*, 113 *HARV. L. REV.* 633 (2000).

програм управління та розвитку. Коли є підтримка такої більшості в парламенті, то вірогідність того, що глава держави і глава кабінету міністрів будуть співпрацювати при реалізації спільних цілей є максимальною. Однак, варто відзначити, що такий сценарій зовсім не гарантує відсутність конфліктів. В рамках цього сценарію конфлікт може виникнути при умові, якщо глава держави і глава кабінету міністрів є представниками різних політичних партій або фракцій консолідованої більшості, або ж при умові, якщо в них є певні особисті розбіжності⁷⁴. Інституційний конфлікт відбудеться з більшою вірогідністю, коли відсутня більшість у законодавчому органі, або там, де президентська і парламентська більшість не збігаються. Сценарій консолідованої більшості має найменший ризиковий потенціал, оскільки можливість конфлікту між інститутами зводиться до мінімального значення.

Коли мова йде про сценарій розділеної більшості (когабітації), в такій ситуації кабінет міністрів спирається на стабільну та послідовну більшість у законодавчому органі. Така більшість може складатися з однієї політичної партії або ж коаліції політичних партій. Але якщо говорити про главу держави, то він є представником політичної партії, яка перебуває в опозиції відносно щодо парламентської більшості або ж він є безпартійним⁷⁵. Цей сценарій більшою мірою здатен спровокувати міжінституційні конфлікти, у порівнянні зі сценарієм консолідованої більшості, а особливо, при умові коли глава держави має суттєві повноваження у сфері внутрішньої влади. Протистояння окреслиться тоді, коли буде сформовано чіткий ідеологічний розкол між главою уряду і главою держави, або ж коли глава уряду почне здійснювати внутрішню політику ігноруючи бачення глави держави. При такій ситуації глава держави може спробувати застосувати певні закріплені за ним повноваження (до прикладу постанови, право вето) в якості інструментів «стримування» політики глави уряду.

⁷⁴ Philip Cerny, *Democratic Socialism and the Tests of Power*, 6 W. EUR. POL. 188 (1983).

⁷⁵ M. Laver & K. A. Shepsle, *Making and breaking governments: cabinets and legislatures in parliamentary democracies*, 269 (Cambridge Univ. Press 1996).

Останнім, і з найбільш потенціалом для розгортання міжінституційних конфліктів, а, звідси, найнебезпечнішим в контексті політичної стабільності є сценарій розділеної меншості. В випадку розділеної меншості глава уряду не має змоги користуватися підтримкою партійної більшості у законодавчому органі⁷⁶. Це обумовлено тим, що парламент складається з численних політичних партій, які конкурують між собою є сильно фрагментованим. Відсутність стійкої більшості в парламенті доволі передбачувано тягне за собою створення нежиттєздатного кабінету міністрів. При такому сценарію формується замкнуте коло: чим вищий рівень нестійкості у законодавчому органі, тим більший тиск глава держави здатен застосувати у сфері виконавчої влади, а парламент, по суті, стає пасивним учасником у процесі управління державою⁷⁷.

Коли мова ведеться про напівпрезидентську систему правління, то партія президента (або коаліція) в ідеологічному контексті може відрізнятись від тих політичних партій, які входять до більшості у законодавчому органі, оскільки і главу держави, і депутатів безпосередньо обирає народ. В такому випадку важливим питанням стає кого ж призначить главою уряду президент⁷⁸. «Когабітація» формується тоді, коли більшість представницьких місць у законодавчому органі належить одній політичній партії, а глава держави в якості представника політично опозиційних сил пробує дещо обмежувати виконавчу владу глави уряду⁷⁹. Дослідники Х.Лінц та А.Степан⁸⁰ звернули свою увагу на те, що ситуація «когабітації» є досить вразливою до конституційного «глухого кута», оскільки розбіжності в політичних преференціях доволі часто тягнуть за собою виникнення проблем пов'язаних з питаннями легітимності акторів. Протилежних висновків дійшов Р.Елджі⁸¹, який розглядав питання

⁷⁶ K. Strom, *Minority Government and majority rule*, (Cambridge Univ. Press 1990)

⁷⁷ Scott Parrish, *Presidential Decree Authority in Russia, 1991 – 95*, in *EXECUTIVE DECREE AUTHORITY* 62 (John M. Carey & Matthew Soberg Shugart eds., Cambridge Univ. Press 1998).

⁷⁸ J.W. Lin, (2009). "Can Cohabitation Become a Constitutional Convention under Semi-Presidentialism? A Comparison between France and Taiwan," *Soochow Journal of Political Science*, 27(1), pp. 1-51.

⁷⁹ J.R. Shyu, (2000). "An Initial Study of the 'Cohabitation' Constitutional System: Comparing France with Taiwan," *National Taiwan University Law Journal*, 30(1), pp. 1-44.

⁸⁰ J. J. Linz, and A. C. Stepan, (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore: Johns Hopkins UP.

⁸¹ R. Elgie, (2008b). "The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated?" *Democratization*, 15(1), pp. 49-66.

функціонування напівпрезиденталізму крізь призму конституційної практики. Результати проведеного ним дослідження показали що, в новостворених напівпрезидентських системах когабітація насправді трапляється набагато рідше порівняно із сценарієм урядів меншості. Досліджуючи «когабітацію» в історичному зрізі Дж.Шай прийшов до висновку що вона («когабітацію») є «мирним співіснуванням глави держави обраного шляхом прямих загальнодержавних виборів, і глави уряду, якого підтримує парламентська більшість, а також він наділений політичною позицією з боку президента (глава держави має можливість усунути глави уряду з його поста). При такій ситуації владу у сфері виконавчої гілки (прем'єр-міністра), яка конституцією відноситься до відання глави уряду, може перехоплюватись главою держави. На так зване «мирне співіснування» між главою держави і главою уряду доволі часто дивляться як на цілком нормальну практику напівпрезидентської системи правління⁸², і власне напівпрезиденталізм є «достатньою умовою», аби сформувалася ситуація «когабітації». Під час «когабітації» діяльність вищих органів повинна відбуватися згідно конституційних норм, хоча в самих основних законах не передбачено правил, які власне покликані регламентувати поведінку головних політичних акторів. Отже, «мирне співіснування» стає необхідним, незалежно від формату відносини між президентом і прем'єром⁸³. Якщо говорити про трикутник вищих органів державної влади – президент-уряд-парламент – то коли відносини між кабінетом міністрів і парламентом не є конгруентними, якщо глава держави може і призначати і відправляти у відставку прем'єр-міністра, але приймає рішення не користуватися цими повноваженнями, і президент погоджується з волею більшості у законодавчому органі і фактично «ділиться» повноваженнями або навіть передаю власні можливості у сфері виконавчої владі кабінету міністрів для того, щоб запобігти ситуації коли функціонування владної системи зайде у «глухий кут». Коли мова йде про такий

⁸² A. Stevens, (2003). *Government and Politics of France*, 3rd ed, New York: Palgrave Macmillan.

⁸³ C.H. Chang, (2010). "The Competition/Cooperation Relationship in Executive Power Operating of Semi-presidentialism," Conference on zhuan bian zhong de xing zheng yu li fa guan xi. Taipei, Taiwan, 13-14 May 2010. Taipei: Department of Political Science, Soochow University.

випадок то потрібно зробити уточнення щодо визначення згоди президента поділитися виконавчою владою. До прикладу, чи приймає глава держави цю позицію через вплив фактору політичної культури, тиск зі сторони законодавчого органу, чи конфронтацію з главою уряду? Крім того, чи йде глава держави на компромісні рішення у здійсненні власних повноважень у сфері виконавчої влади?

Важливе значення має співвідношення у сфері виконавчої влади між главою держави і главою уряду не лише для більш повного розуміння напівпрезидентської системи правління⁸⁴, але й взаємозв'язків між виконавчою та законодавчою гілками влади. Оскільки політична практика показує, що можуть виникнути різні формати ситуації «когабітації», то логічно виникає питання стосовно їхнього обговорення. Рациональну практику показує координація з допомогою конституційних положень, яка допомагає уникнути ситуації потрапляння до «глухого кута», на відміну від відхилення від норм, які прописані у Конституції, що в свою чергу тягне за собою створення проблем у функціонуванні політичної системи. Такий ракурс доволі часто застосовують для дослідження рівня конституційної стабільності в певній країні. Крізь призму такого бачення, «нестабільність» у функціонуванні напівпрезидентської системи можна пояснити як вихід політики глави держави чи глави уряду за межі конституційних норм. Таке пояснення застосовується виключно до внутрішньої взаємодії в межах системи виконавчої влади. Насправді, коли ми дивимося на взаємодію між виконавчою та законодавчою гілками влади в історичній ретроспективі то бачимо що вона може призвести до різних результатів.

О.Процик відзначив, що окрім моделей «поділу праці» та «співпраці», на «конкуренцію» та «конфлікт» у сфері виконавчої влади можна дивитися як на певного роду шаблони у напівпрезидентській системі правління. Вчений вказує, що всередині виконавчої гілки влади «конфлікт» набуває форми чіткого протистояння між главою держави і главою кабінету міністрів, якого підтримує

⁸⁴ J. A. Cheibub, and S. Chernykh, (2009). "Are Semi-presidential Constitutions Bad for Democratic Performance?" *Constitutional Political Economy*, 20(3), pp. 202-229.

більшість у законодавчому органі. При умові, якщо глава держави створює політичний альянс з главою уряду, тоді ця об'єднана виконавча влада трансформується в конфліктні відносини з парламентом⁸⁵. Отже, відносини протистояння між главою держави і главою уряду мають можливість сформуватися як результат відмінної інтерпретації «когабітації». Такі відмінності можуть спричинювати розрив між нормативними і практичними аспектами. Чотири формати взаємозв'язків («поділ праці», «співпраця», «конфлікт» і «конкуренція») створюються залежно від того, чи поставить глава держави якості цілі когабітацію чи все ж вибере стратегію консенсусу з главою уряду. Інакше кажучи, якщо між главою держави і главою кабінету міністрів сформовано консенсус про те, хто здійснює виконавчу владу, то і нормативні, і практичні характеристики напівпрезиденталізму будуть націлені не єдиний результат. Інші формати когабітації будуть формуватися тоді, коли будуть існувати відмінності у поглядах між главою держави і главою уряду у сфері виконавчої влади.

В процесі вивчення досвіду посткомуністичних держав О.Процик, послідовно робив спроби оцінити, яким чином різниця у політичному статусі кабінету міністрів, в особливостях складу вищого законодавчого органу і в конституційних повноваженнях, які закріплені за главою держави, можуть впливати на моделі взаємовідносин між главою уряду і главою держави і яким чином вони впливають на можливість формування конфліктних відносин у сфері виконавчої влади в напівпрезидентських системах.

Вчений дійшов висновку, що взаємовідносини «когабітації» всенародно обраних глав держав і глав уряду, що є характерною особливістю власне напівпрезидентської системи, яку доволі часто іменують «внутрішньо-виконавчим співіснуванням», були доволі конфліктними у більшості з цих країн.

Протистояння у сфері виконавчої влади раніше розглядали як форму політичної конкуренції між главою держави і главою уряду за контроль над

⁸⁵ O. Protsyk, (2006). "Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-presidentialism," *Political Studies*, 56(2), pp. 219-244.

політичними ресурсами, до яких відкриває доступ виконавча влада. «Когабітація» глави держави і кабінету міністрів визначає конфлікт всередині виконавчої гілки влади, коли або глава держави або глава кабінету міністрів кидає виклик статусу-кво трактуванню конституційних і статутних норм, завданням яких є регулювання відносини всередині виконавчої гілки влади. До прикладу, виникає конфліктна ситуація, яка стосується розробки політики в конкретних проблемних сферах, за право видавати укази та нормативні акти, чи збільшення звітності та виконання процедур всередині виконавчої гілки влади, розширення практики участі глави держави у засіданнях кабінету. Глави держав і глави кабінетів міністрів також оспорюють певні призначення в кабінеті міністрів чи інших органах держави, які здійснила інша сторона, або оспорюють рішення про звільнення певних чиновників. Хоча багато законів та інших нормативно-правових актів часто намагаються надати чіткий опис повноважень, які належать главі держави та главі уряду, жоден юридичний документ не в змозі повною мірою відрегулювати всі аспекти владних відносин всередині виконавчої гілки влади. Права на виконання дискреційних повноважень у ситуаціях, які явно не врегульовані формальними процедурами часто називають залишковими правами⁸⁶. Відносини всередині виконавчої гілки влади мають високий рівень конфліктності тоді, коли відсутня мовчазна згода між главою держави і главою уряду стосовно того, кому належить контроль над залишковими правами. Намагання принести зміни в офіційний розподіл повноважень є найбільш радикальною формою альтернативи, яку можна обрати, щоб внести зміни в сформований баланс сил всередині виконавчої гілки влади.

До факторів, які детермінують конфлікт, дослідники часто відносять особистісні та ідеологічні розбіжності, які здатні поглиблюватися конфігурацією партійної системи, а також певними інституційними конструктами і конституційними «білими плямами». Попередні спроби зрозуміти цей непростий комплекс взаємодій між окресленими інститутами влади взяли в якості

⁸⁶ Frye, T. (1997) 'A Politics of Institutional Change: Post-Communist Presidencies', *Comparative Political Studies*, 30 (5), 523–552.

відправного пункту аналізу конкретних комплексів політичних ресурсів, які були у розпорядженні в кожного з акторів⁸⁷. О.Процик вказав, що власне проблемною частиною таких досліджень є відтік уваги на взаємодії ієрархії і механізмів контролю, які застосовуються щодо конкретних інституційних контекстів. На суб'єктів політики дивляться як на акторів неієрархічного політичного поля, де кожен гравець має певний спектр ресурсів, які власне допомагають йому підключитися до внутрішньої конкуренції. Тому взаємодія глави держави, кабінету міністрів та парламенту займають чільне місце у вивченні політичної арени в країнах з напівпрезидентською системою.

Позиції глави уряду та кабінету міністрів в рамках напівпрезидентської системи можна представити як агента, за яким стоять два актори⁸⁸. І глава держави, і законодавчий орган, які разом формують уряд і мають відмінні повноваження по моніторингу та контролю, є своєрідними «учасниками» уряду. Власне такі міжінституційні взаємовідносини є специфічною ознакою напівпрезидентських систем, яка надає можливості главі держави і законодавчому органу взяти участь у виборі глави уряду і яка передбачає певні визначені сфери відповідальності глави уряду перед кожним з інститутів. Глави урядів у напівпрезидентських країнах стикаються з главою держави і парламентом, які можуть виступати у ролі конкурентів у намаганнях підпорядкувати уряд своїм цілям. Різні виборчі бази та конкуруючі політичні закономірності є вбудованими ознаками напівпрезидентських систем правління, які лягають в основу потенційних конфліктів між главою держави та законодавчим органом. Норми Конституції регулюють, який з інститутів впливає на формування уряду, а також який з інститутів володіє санкцією розпуску кабінету міністрів. Актори, з формально більшим впливом на розпуск кабінету міністрів, теж мають можливість претендувати на забезпечення впливу на політику кабінету міністрів.

⁸⁷ Baylis, T. (1996) 'Presidents versus Prime Ministers: Shaping the Executive Authority in Eastern Europe', *World Politics*, 48 (3), 297–323.; Taras, R. (ed.) (1997) *Post-Communist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press. Urbanavicius, D. (1999) 'Lithuania', in R. Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, pp. 150–69.

⁸⁸ Huber, J. D. and Lupia, A. (2001) 'Cabinet Instability and Delegation in Parliamentary Democracies', *American Journal of Political Science*, 45 (1), 18–32.

Отже, розуміючи ці тенденції, є можливість більшої вірогідності передбачати моделі співпраці та лінії основних конфліктів, які скоріш за все розвинуться в досліджуваній напівпрезидентській системі. Є дві форми конфліктів, які гіпотетично можливі: конфлікт всередині виконавчої гілки влади, якому характерні інтенсивна конфронтація між главою держави і главою кабінету міністрів, якого підтримує парламентська більшість; конфлікт між об'єднаною виконавчою гілкою влади та законодавчим органом, який імовірний тоді, коли глава держави і глава уряду формують союз проти парламенту. Ці дві моделі конфлікту є продуктами інституційної прірви між главою держави і парламентом. Але вони також забезпечують два різні канали, які можуть структурувати політичне протистояння між виконавчою та законодавчою гілками влади.

Формування теоретичних моделей аналізу відносин між кабінетом міністрів, з однієї сторони, та главою держави і законодавчим органом з іншої, дає підґрунтя очікувати наступне: якщо законодавчий орган має виключне право відправити у відставку кабінет міністрів, тоді протистояння між об'єднаною виконавчою владою та законодавчим органом є менш вірогідним. При такому форматі політичної системи глава держави не бути мати можливості забезпечити лояльність зі сторони кабінету міністрів за рахунок парламенту. Власне ця асиметричність по контролю над розпуском кабінету міністрів стимулює главу уряду співпрацювати з законодавчим органом. А в системах, де глава держави і вищий законодавчий орган наділені симетричними повноваженнями стосовно розпуску уряду, не варто виключати ні конфліктів всередині виконавчої гілки влади, ні конфліктів між виконавчою та законодавчою гілками тому, що така конституційна модель дає главі уряду змішані стимули до співпраці.

Рішення глави уряду створити політичний альянс з одним із «керівників» згідно інституційних меж рамок, є наслідком неконституційних чинників і політичних обставин, в рамках яких перебуває кабінет міністрів⁸⁹. Тому

⁸⁹ Frye, T. (1997) 'A Politics of Institutional Change: Post-Communist Presidencies', *Comparative Political Studies*, 30 (5), 523–52.

імовірно, що взаємозв'язок між особливостями конституційних повноважень здійснить вплив на можливість конфлікту всередині виконавчої гілки влади. О.Процик припустив, що існує залежність між силою повноважень глави держави (розпуск кабінету міністрів) і рівнем конфлікту всередині виконавчої гілки влади. Вчений зауважив, що конфлікт всередині виконавчої гілки влади, при наявності цієї опції в глави держави, скоріш за все з'явиться в прем'єр-президентській системі, ніж в президенталізованій⁹⁰. Крім того дослідник вказав, що норми Конституції виступають у ролі основних чинників, які систематично здійснюють вплив на мотивацію глави уряду або співпрацювати або конфліктувати з главою держави або законодавчим органом.

Партійний склад законодавчого органу є ще одним визначальним фактором, який здатен впливати на вірогідність протистояння глави уряду з законодавчим органом або главою держави. Підтримка законодавчого органу потрібна главі уряду, щоб мати можливість претендувати на контроль над виконавчою владою. Відносини всередині виконавчої гілки влади сильно залежать від характеру та рівня підтримки в законодавчому органі, на яку може розраховувати глава кабінету міністрів. Характер підтримки зі сторони законодавчого органу утворюється згідно рівня розвитку партійної системи і знаходить своє відображення на форматі уряду. Протистояння глави кабінету міністрів і глави держави є сильним, коли глава уряду є лідером коаліційної більшості в законодавчому органі, і коли ця коаліція має відмінну політичну позицію, ніж глава держави. В такій ситуації «когабітація» є проблематичною для ефективної роботи виконавчої гілки влади. Ще одним припущенням є те, що зміна політичної сили кабінету міністрів системно впливає на вірогідність конфлікту всередині виконавчої гілки влади, і він з більшою вірогідністю відбудеться, коли глава держави «ділить виконавчу владу» з кабінетами меншості.

⁹⁰ O. Protsyk Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe // East European Politics and Societies, Vol. 19, No. 2, pages 135–160.

Основою конфлікту всередині виконавчої гілки влади стала готовність глави держави вступати в боротьбу, щоб контролювати виконавчу гілку влади, і небажання глави уряду прийняти таку позицію. В кабінетах меншості значно частіше виникає конфлікт всередині виконавчої гілки влади, оскільки на такі кабінети дивляться як на політично слабкі. І така ситуація створює додаткові стимули для глави держави вибирати стратегію розширити вплив у виконавчій владі.

Статус кабінету міністрів більшості створює додаткові обмеження на бажання глави держави, статус уряду меншості знімає попередження щодо розширення впливу на органи виконавчої влади. Одночасно, розширення претензій глави держави на зміну сформованого статус-кво у сфері виконавчої влади не співвідноситься з готовністю глави уряду меншості погодитися на такі вимоги. Наскільки глава уряду буде дотримуватися вимог глави уряду, скоріш за все, буде детерміновано природою політичної підтримки, на яку глава кабінету спирається в парламенті. Уряди меншості, в своїй більшості є наслідком ідеологічно структурованих, але фрагментованих партійних систем. Високий рівень партійної фрагментації, який поєднується з клієнтелістською структуризацією партійної системи «створюють» технократичні кабінети. Відсутність стійкої та повної підтримки у законодавчому органі, а також більша роль глави держави у створенні технократичних кабінетів, передусім, робить їх заручниками політичної волі глави держави.

Крім того, ідеологічна орієнтація правлячої коаліції в парламенті – це ще один прямий фактор, який впливає на формування відносин всередині виконавчої гілки влади. Дослідники висувають припущення, що подібна ідеологічна спрямованість правлячої коаліції і глави держави, в принципі має знижувати (не викорінити) стимули для конкуренції всередині виконавчої гілки влади і, у чк наслідок, конфлікту. Оперуючи цими чинниками О.Процик припустив, що споріднена ідеологічна позиція глави держави та уряду знижує ймовірність конфлікту всередині виконавчої гілки влади.

Досліджуючи функціонування напівпрезиденталізму О.Процик робить акцент на тому, що у прем'єр-президентських форматах позиція глави уряду схильна відображати переваги більшості законодавчого органу, ніж у президентсько-парламентських моделях переваги глави держави. Основним політичним чинником, який здійснює вплив на діяльність інститутів влади при напівпрезидентських системах посткомуністичних країн, є партійні системи, для яких характерною рисою став клієнтелізм. Це відноситься до обидвох форматів моделей напівпрезиденталізму (і прем'єр-президентських і президентсько-парламентських)⁹¹. Згідно з поглядами вченого, в президентсько-парламентській моделі фрагментація у вищому законодавчому органі і партійний клієнтелізм тягнуть за собою розширення можливостей глави держави для просування «потрібних» претендентів на посаду глави уряду. А якщо говорити про прем'єр-президентські моделі, то при тих же умовах існують певні можливості для глави держави впливати на призначення глави уряду, хоча й не настільки великі, як при президентсько-парламентській моделі.

При дослідженні особливостей функціонування різних моделей напівпрезиденталізму дослідник зробив висновок, що внутрішньо-виконавчі конфлікти, як правило, ініціюють глави держав, які роблять спроби протистояти главам урядів, і вони готові протистояти при різних політичних обставинах. Глави держав протиставляли позиції главам урядів та їх кабінетам, яких підтримували різні формати коаліцій в законодавчому органі. Тому президенти посткомуністичних держав значно частіше йшли на конфлікт з главами урядів, які опиралися на підтримку опозиційної стосовно президента парламентської більшості, ніж у країнах Західної Європи. До того ж, статус кабінету міністрів меншості збільшував вірогідність конфлікту між главами держав та главами урядів, оскільки глави держав розглядали опозиційні відносно себе уряди меншості як можливість збільшити свій вплив у сфері виконавчої гілки влади. Одна існування технократичних кабінетів міністрів супроводжувалося меншим

⁹¹ Protsyk O. Prime ministers' identity in semi-presidential regimes: Constitutional norms and cabinet formation outcome // *European Journal of Political Research*. — 44. — 2005. — p. 742.

рівнем протистояння всередині виконавчої гілки влади: в більшості ситуацій це детерміновано тим, що глави урядів мирилися із збільшенням рівня участі глави держави у сфері виконавчої гілки влади, оскільки відсутність стабільної парламентської підтримки в більшості випадків була основною причиною неможливості у «технократичних» глав урядів відстоювати свій контроль над виконавчою гілкою владою.

Окрім вказаних факторів, характер відносин між главами держав й урядами впливали характеристики партійних систем. О.Процик зробив висновок, що чим вищим є рівень фрагментації партійної системи тим більший шанс формування двозначності щодо масштабів і рівня участі глав держав у сфері виконавчої гілки влади. Однак консолідація та ідеологічна стратифікація партійної системи детермінувала зниження невизначеності, глави держав частіше користувалися виключно конституційними ресурсами впливу в політиці кабінету міністрів (право вето/часткове право вето, можливість призначати чиновників у різних державних установах, повноваження розробки політичного курсу в спеціально відведених сферах політики тощо), а не на тактику застосування конституційних «білих плям», щоб підірвати лідерство глави уряду⁹².

В підсумку зазначимо, що переважна більшість вчених вважає, що президент-парламентська система менш прийнятна для країн, які стали на шлях побудови демократії. Такий висновок вони робили тому, що у такому разі існує дисбаланс у виконавчій гілці влади на користь глави держави і, у випадку формування лояльної президенту більшості у законодавчому органі, ще й концентрація влади в руках глави держави, що призводить до посилення автократичних тенденцій. Однак, коли у законодавчому органі формується опозиційна стосовно глави держави більшість, тоді виникає протистояння гілок влади, що може потягнути за собою дестабілізацію системи. Аналіз головних тез теорії показує, що є багато чинників, серед яких влада глави держави, політичні

⁹² O. Protsyk Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe // East European Politics and Societies, Vol. 19, No. 2, pages 135–160.

умови, формат парламентської більшості, відносини між главою держави і парламентською більшістю, які впливають на роботу напівпрезидентської системи правління⁹³. Явна відмінність між нормативними та практичними сторонами існування в рамках напівпрезидентської системи обумовила те, чому більшість вчених схильні пояснювати політичну стабільність напівпрезидентської системи крізь призму стабільності кабінету міністрів, функціонування демократії тощо⁹⁴. При дослідженні потенціалу напівпрезидентських систем правління, потрібно звертати увагу інституційні та функціональні фактори обмеження влади глави держави, які по-різному здійснюють вплив на імовірність одноосібного ухвалення ним рішень у системі державної влади, та створюють противаги його владі.

РОЗДІЛ III. Сила та роль президента в напівпрезидентських республіках

3.1 Сила президента у різних типах напівпрезидентських систем країн Європи

Інститут глави держави, коли мова ведеться про трикутник відносин вищих органів державної влади, в рамках функціонування напівпрезидентської системи, займає фактично ключове становище і має можливість відіграти як роль фактора інтеграції у системі державної влади, так і стати фактором дестабілізації. Аби зрозуміти ці можливості у діяльності інституту глави держави потрібно розглянути та аналізувати ті повноваження, які входять до його компетенції. Мабуть найбільш ефективним методом здійснення цього завдання є індексний аналіз президентської влади, який активно застосовують при порівняльних дослідженнях західні вчені (М. С.Шугарт, Дж.Кері, А.Сіарофф, Дж.Макгрегор, А.Кроувел⁹⁵) і розпочали використовувати російські й українські науковці

⁹³ R. Elgie, (1999). *Semi-Presidentialism in Europe*, New York: Oxford University Press.

⁹⁴ R. Elgie, (2004). "Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations," *Political Studies Review*, 2(3), pp. 314-330.

⁹⁵ Krouwel A. *Measuring Presidentialism of Central and East European Countries* / A. Krouwel // Amsterdam: Vrije Universiteit. – 2003. - № 2. - P. 16–17; McGregor J. *The Presidency in East Central Europe* / J. McGregor // RFR/RL Research Report. – 1994. – Vol. 3, № 2. – P. 12–16; Shugart M. S. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and*

(О.Зазнаєв, Б.Макаренко, А.Романюк, В.Литвин). Такий спосіб дослідження особливостей інституту глави держави допомагає зрозуміти характер і алгоритм взаємозв'язків у трикутнику вищих органів державної влади, і є корисним засібом дослідження форми державного правління. Застосування аналізу такого характеру пов'язане з виокремленням формальних або й неформальних маркерів, які допомагають здійснити оцінку обсягу компетенцій, статус та інші параметри інституту глави держави. За основу аналізу в бакалаврській роботі взято методика кількісного вимірювання президентських і парламентарних компонентів у системі правління, яка розроблена О.Зазнаєва⁹⁶, а також порівняльний аналіз повноважень президентів у системі координат, які виокремили М.С.Шугарт та Дж.Кері⁹⁷, в рамках якої зіставляється статус, обсяг компетенції та інші характеристики президентів європейських держав. При формуванні вибічки у роботі зсилаємося на Р.Елджі, який відніс такі європейські держави до напівпрезидентських: Болгарія (з 1991), Ісландія (з 1944), Ірландія (з 1937), Литва (з 1992), Македонія (з 1991), Польща (з 1992), Португалія (з 1976), Румунія (з 1990), Сербія (з 2006), Словаччина (з 1999), Словенія (з 1992), Фінляндія (з 1919), Франція (з 1962), Хорватія (з 1991), Чорногорія (з 2006), Австрія (з 1945)⁹⁸.

Таблиця 3.1

Індекс сили президента М.С.Шугарта та Дж.Кері для європейських напівпрезидентських систем⁹⁹.

змінні/ країни	PKV	PTV	DC	EXL	BUD	REF	CF	CD	CEN	DIS	Всього
Австрія	0	0	0	0	0	0	1	0	0	3	4
Болгарія	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Хорватія	0	0	1	0	0	2	1	2	2	1	9

Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1992. – P. 148-166.; Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / A. Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – May. – Vol. 42, № 3. – P. 307.

⁹⁶ Зазнаєв О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. И. Зазнаєв // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146–164.

⁹⁷ Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. S. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1992. – P. 148-166.

⁹⁸ Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance / R. Elgie. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011.

⁹⁹ PKV – вето на весь законопроект; PTV – часткове вето; DC – можливість президента видавати нормативно-правові акти, що володіють силою закону; EXL – виключне право законодавчої ініціативи; BUD – повноваження в процесі прийняття бюджету; REF – винесення президентом питань на референдум; CF – формування кабінету; CD – відставка кабінету; CEN – недовіра кабінету; DIS – розпуск парламентаризму.

1990-1999 рр.											
Хорватія з 2000 р.	0	0	1	0	0	2	1	0	2	1	7
Фінляндія з 2000 р.	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Франція	0	1	0	0	0	0	1	0	0	3	5
Ісландія	0	0	1	0	0	2	4	0	0	4	11
Ірландія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Литва	1	0	1	0	0	0	1	0	2	1	6
Македонія	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2
Польща 1992-1996 рр.	2	0	0	0	0	2	1	0	2	1	8
Польща з 1997 р.	1	0	0	0	0	2	1	0	1	1	6
Португалія	2	0	0	0	0	0	1	2	0	3	8
Румунія	0	0	1	0	0	4	1	0	0	1	7
Словаччина 1999-2000 рр.	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	2
Словаччина	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	3
Словенія	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1	4
Сербія	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Чорногорія	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

При застосуванні методики індексного аналізу форм правління, яку розробляв А.Кроувел і доповнив О.Зазнаєв, отримуємо наступні результати.

Таблиця 3.2

Значення індексу сили президента О.Зазнаєва для європейських напівпрезидентських систем правління¹⁰⁰

Критерії/ Країни	Індекс форми правління											
	ВП	НВВ	ППм	ПЧУ	ФНК	ВН	ЗП	ВПт	РП	СМ	ІПре	ІФП
Австрія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Болгарія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	1	1	3,5	-3
Ірландія	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Ісландія	0,5	0	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	1,5	-7
Литва	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0	4	-2
Македонія	1	0	0	0	0	0	0	0,5	0	1	2,5	-5
Польща	1	0,5	0,5	0,5	0	0	0,5	0,5	1	0	4,5	-1
Португалія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
Румунія	1	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2,5	-5
Сербія	1	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0,5	1	3,5	-3
Словаччина	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	-4
Словенія	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	-6
Фінляндія	0,5	0,5	0	0	0	0	0	0,5	0,5	0	2	-6
Франція	1	0,5	0	0	0,5	0,5	0	0,5	1	1	5	0
Хорватія	1	0,5	0	0	0	0,5	0	0	0,5	0	2,5	-5
Чорногорія	1	0	0	0	0,5	0	0,5	0	0,5	0	2,5	-5

¹⁰⁰ ВП – вибори президента; НВВ – носій виконавчої влади; ППм – призначення прем'єр-міністра; ПЧУ – призначення інших членів уряду; ФНК – формування нового кабінету після виборів президента/парламенту; ВН – вотум недовіри; ЗП – законодавча ініціатива президента; ВПт – вето президента; РП – розпуск парламенту; СМ – сумісність депутатського мандату з урядовою посадою.

З даних, які наведені у табл. 3.2, всі напівпрезидентські системи розмістилися в рамках координат від «-10» до «+10», що надає можливість виділити три групи напівпрезидентських систем, кожна з яких займає по 7 балів в рамках системи оцінювання: від «-10» до «-4» включно – парламентиризовані системи; від «-3» до «+3» включно – збалансовані системи; від «+4» до «+10» включно – президенталізовані системи. Така метода підрахунку дає можливість не тільки точно оцінити окремі напівпрезидентські системи, але дозволяє адекватніше їх порівняти (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Значення індексу форми правління за методикою О.Зазнаєва для європейських напівпрезидентських систем правління

Індекс системи/форми правління	Країни	Групи країн
+10 +9 +8 +7 +6 +5 +4		Президенціалізовані напівпрезидентські системи
+3 +2 +1 0 -1 -2 -3	Франція, Польща Литва Болгарія, Португалія, Сербія	Збалансовані напівпрезидентські системи
-4 -5 -6 -7 -8 -9 -10	Австрія, Словаччина Македонія, Румунія, Хорватія, Чорногорія Словенія Ірландія, Ісландія	Парламентиризовані напівпрезидентські системи

Крім того потрібно розглянути особливості когабітації в різних типах напівпрезидентських систем (прем'єр-президентських і президент-парламентських). Когабітації більшою мірою є характерною рисою прем'єр-президентських систем, а не президент-парламентським. Така ситуація

складається тому, що в прем'єр-президентських системах політичні партії більше спрямовані на президентські перспективи й успіх політичних партій на виборах до законодавчого органу залежить частково від календаря виборів і від підтримки глави держави під час виборів. У президентсько-парламентських системах президент має право розпускати уряд, і власне така особливість забезпечує президенту більш глибокий вплив на політичні партії, які представлені у парламенті.

Таблиця 3.4

Досвід когабітації країн європейського напівпрезиденталізму

Періоди когабітації			
Країна	Президент	Термін повноважень прем'єр – міністрів	Період когабітації
Австрія	Х.Фішер (2004-2010)	В.Шюссель (02.2000-01.2007)	04.2004- 01.2007
Ірландія	М.Робінсон (1990-1997)	Б.Ахерн (06.1997-05.2008)	06.1997- 09.1997
Ісландія	О.Р.Грімсон (1996-2004)	Д.Оддссон (04.1995-09.2004)	08.1996- 01.1998
	О.Р. Грімсон (2004-2008)	Х.Аусгрімссон (09.2004-06.2006)	09.2004- 06.2006
	О.Р.Грімсон (2004-2008)	Г.Хорде (06.2006-05.2007)	06.2006- 05.2007
Португалія	Ж. Сампайю (2001-2006)	Ж.Баррозу (04.2002-07.2004)	04.2002- 07.2004
	Ж.Сампайю (2001-2006)	П.Лопеш (07.2004-03.2005)	07.2004- 03.2005
	К.Сілва (з 2006)	Ж.Сократеш (з 03.2005)	з 03.2006
Фінляндія	Т.Халонен (2000-2006)	М.Ванханен (06.2003-06.2010)	06.2003- 01.2006
	Т.Халонен (з 2006)	М.Ванханен (06.2003-06.2011)	01.2006- 06.2011
Франція	Ж.Ширак (1995-2002)	Л.Жоспен (07.1997-05.2002)	07.1997- 05.2002
Болгарія	Ж.Жельов (1992-1997)	Ж.Віденов (01.1995-02.1997)	01.1995- 02.1997
	П.Стойнов (1997-2002)	С.Сакскобургоцкі (07.2001-08.2005)	07.2001- 01.2002
	Г.Пирванов (2002-2006)	С.Сакскобургоцкі (07.2001-08.2005)	01.2002- 08.2005
	Г.Пирванов (2006-)	Б.Борісов (07.2009-01.2012)	07.2009- 01.2012
Литва	А.Бразаускас (1993-1998)	Г.Вагноріус (11.1996-05.1999)	11.1996- 05.1999
	Р.Паксас (2003-2004)	А.Бразаускас (06.2001-06.2006)	12.2003- 06.2004
	В.Адамкус (2004-2009)	А.Бразаускас (06.2001-06.2006)	07.2004- 06.2006
Македонія	К.Глігоров (1995-1999)	Л.Георгієвський (11.1998-11.2002)	11.1998- 11.1999

	Б.Трайковскі (1999-2003)	Б.Црвенковський (11.2002-05.2004)	11.2002- 05.2004
	Б.Црвенковський 2004-2009	Н.Груєвський (08.2006-)	08.2006- 04.2009
Польща	А.Квасневський (1995-2000)	Є.Бузек (10.1997-10.2001)	10.1997- 12.2000
	А.Квасневський (2000-2005)	Є.Бузек (10.1997-10.2001)	12.2000- 10.2001
	Л.Качинський (2005-2010)	Д.Туск (11.2007-)	11.2007- 04.2010
Румунія	Т.Босеску (2004-2009)	К.Попеску-Терічану (10.2004-12.2008)	04.2007- 12.2008
Сербія	Б.Тадіч (2004-2008)	В.Коштуніца (03.2004-07.2008)	07.2004- 06.2008
Словаччина	І.Гашпарович (2004-2009)	М.Дзурінда (10.1998-07.2006)	06.2004- 07.2006
Словенія	Я.Дрновашек (2002-2007)	Я.Янша (11.2004-11.2008)	12.2004- 12.2007
Хорватія	С.Месіч (2000-2010)	І.Санадер (12.2003-07.2009)	12.2003- 07.2009
	І.Йосиповіч (2010-)	Я.Косор (07.2009-12.2011)	02.2010- 12.2011

3.2 Роль президента у напівпрезидентських системах правління

Напівпрезидентські системи не є настільки ж чіткими стосовно ролі президента в системі влади, порівняно з іншими видами республік. Доволі часто у літературі їх називають змішаними системами правління тому, що поряд з главою держави виконавчу владу здійснює прем'єр-міністр і кабінет, які відповідальні перед законодавчим органом. А засідання уряду можуть проходити під головуванням президента, який взагалі не несе відповідальності перед вищим законодавчим органом. До прикладу, так є у Франції де статтею дев'ятою Конституції визначено, що: «Президент Республіки головує у Раді Міністрів», і одночасно стаття 21 говорить нам про те, що: «..прем'єр-міністр керує діяльністю уряду»¹⁰¹. Така ситуація говорить про те що і президент, і прем'єр-міністр претендують на керівництво урядовим кабінетом. Але, незважаючи на те, що статус глави держави вищий, ніж статус прем'єр-міністра, на те, яким чином буде відбуватися взаємодія між ними при управлінні кабінетом міністрів, залежить від ряду чинників. Не лише Основний закон Франції, але й

¹⁰¹ Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / Електронний ресурс // режим доступу: http://185.65.244.102/img/books/files/1525439702fr_const_new_a5%20_web.pdf

Конституції інших європейських держав, закріплюють за президентом роль арбітра між різними політичними силами: «Президент... забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування публічної влади» (стаття 5 Конституції Франції). Тут потрібно звернути увагу, що мова йде не про повноваження арбітражу загального характеру.

Стаття 120 Конституції Португалії говорить, що «Президент... представляє Португальську Республіку і є головою Револьюційної Ради та Верховним головнокомандувачем збройних сил»¹⁰².

При напівпрезиденталізмі глава держави хоч і формально не є главою уряду, однак наділений повноваженнями, які в свою чергу дають йому можливість серйозно впливати на політику кабінету. До прикладу, президент може головувати на засіданні уряду, може затверджувати акти уряду, а у випадку незгоди повернути ці акти на розгляд урядом. Глава держави має право вето на закони. При певних обставинах, які відповідають нормам Конституції, глава держави може розпускати парламент та призначати нові парламентські вибори. Президент у напівпрезидентській системі є верховним головнокомандувачем армії, має право при визначених умовах вводити надзвичайний стан, проводити загальнонародний референдум. Оскільки при напівпрезидентській системі урядовий кабінет формується в залежності від співвідношення партійних сил у парламенті і програма уряду просто має отримати схвалення більшості парламенту, то президент у своєму призначенні на посаду прем'єр-міністра завжди має зважати на позицію парламентської більшості. Якщо президент належить до партії або коаліції партій, які мають більшість місць у парламенті, то він де-факто стає главою кабінету міністрів, і в такій ситуації повноваження глави держави стають ширшими ніж в його колег у президентських системах. Одночасно зміна політичної кон'юнктури дає можливість для парламенту (а фактично опозиційним партіям впливати на політику), оскільки будь-яка зміна співвідношення підтримки політичних сил зі сторони суспільства

¹⁰²Конституція Португалії. Правовая библиотека legalns.com. Електронний ресурс // режим доступу: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>

відображається в парламенті, а це в свою чергу впливає на зміну політики уряду та його відносинах з президентом, чого не може бути у президентській республіці.

Коли розмова йде про роль президента у напівпрезидентських республіках, то варто вказати на той факт, що він має незаперечний пріоритет в управлінні зовнішньою політикою держави, а також призначенні та акредитації послів, участі в переговорах про укладення договорів та їх ратифікацію тощо. Крім правової регламентації, лідерські позиції у зовнішньополітичній сфері глави держави у такій класичній напівпрезидентській республіці, як Франція, підкріплюється політико-ідеологічною доктриною, згідно якої зовнішня політика є вотчиною президента. Однак особливою рисою напівпрезидентських систем є те, що зовнішньополітичні дії глав держав обумовлюються не санкцією законодавчого органу, а рішенням урядового кабінету. До прикладу, Основному законі Литви у статті 84 вказано, що: «Президент Республіки за поданням Уряду призначає та відкликає дипломатичних представників Литовської Республіки в іноземних державах та при міжнародних організаціях...»¹⁰³.

Загалом зовнішньополітичні повноваження глави держави при напівпрезиденталізмі обмежуються компетенцією урядового кабінету. До прикладу у Франції рішення президента, які він приймає у цій сфері, в обов'язковому порядку підлягають контрасигнації. Крім того процедурі ратифікації підлягають міжнародні договори, акредитація послів тощо (це регламентовано статтею 52 Конституції Франції). В рамках напівпрезиденталізму глава держави їздить з офіційними візитами до інших країн, робить офіційні заяви з приводу міжнародних проблем. Різні типи напівпрезидентських систем в принципі дають доволі широкий діапазон того, які дії глава держави може реалізовувати під час проведення міжнародних переговорів. До прикладу, Конституція Франції дає право главі держави проводити переговори про укладення міжнародних договорів, а також ратифікувати їх (стаття 52); крім того

¹⁰³ КОНСТИТУЦІЯ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ / Електронний ресурс // режим доступу: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm

вона зобов'язує кабінет міністрів інформувати главу держави про переговори стосовно інших міжнародних угод, які не підпадають під ратифікацію. Коли мова йде про практичну площину, то глава держави фактично визначає напрямок зовнішньої політики. Президент повідомляє про важливі рішення і представляє Францію на дипломатичних зустрічах на найвищих рівнях. Але він потребує погодження з боку парламенту щодо ратифікації міжнародних договорів.

Різниця між президентською і напівпрезидентською системами, у сфері міжнародних відносин, також полягає в тому, що міжнародні договори після їх затвердження парламентом підписують, як правило, не глави держав, а глави уряду або міністри закордонних справ. Крім того конституційні практики по різному регламентують права глави держав щодо ратифікованих договорів. В цьому контексті уваги заслуговує Франція, Основний закон якої надає главі держави право перенаправити отриманий від законодавчого органу міжнародний договір на розгляд Конституційної ради. Також згідно положень Основних законів різних напівпрезидентських систем, глави держав одночасно є головнокомандувачами збройними силами. Але не можна стверджувати що одноосібно глави держав приймають рішення стосовно питань війни та миру. До прикладу, право оголосити війну, згідно з Декретом 1964 року, має лише законодавчий орган. Алу при надзвичайних ситуаціях, коли є загроза небезпеки, згідно зі статтею 16 Конституції Франції, «Президент вживає заходів, які диктуються цими обставинами, після офіційної консультації з прем'єр-міністром, головами палат, а також з Конституційною радою». І ця ж стаття говорить що «...парламент збирається через закон. Національні збори не можуть бути розпущені в період здійснення надзвичайних повноважень».

У Литві глава держави «у разі збройного нападу, яка загрожує суверенітету або територіальній цілісності держави, приймає рішення про захист від збройної агресії, про запровадження військового стану, а також про мобілізацію та передає це рішення для затвердження на найближчому засіданні Сейму» (стаття 84 пункт 16 Конституції Литви). Але такий алгоритм працює у випадку воєнного нападу. А взагалі право на введення прямого управління, військового та надзвичайного

стану, оголошення мобілізації та прийняття рішення про використання збройних сил Конституція залишає за Сеймом (стаття 67 пункт 20). Також варта звернути увагу на те, що на відміну Конституції Франції, Конституція Литви взагалі унеможлиблює розпуск Сейму Президентом.

Як правило, для напівпрезидентських систем характерною є відсутність або обмежене право президента у сфері законодавчої ініціативи. До прикладу згідно положень Конституції Франції, «законодавча ініціатива належить одночасно прем'єр-міністру та членам Парламенту» (стаття 39). Право законодавчої ініціативи відсутнє також і у Президента Румунії. Однак, стаття 68 пункт 1 Конституції Литви говорить, що «право законодавчої ініціативи в Сеймі належить членам Сейму, Президенту Республіки та Уряду». І все ж для переважної більшості аналізованих напівпрезидентських систем характерним є відсутність такого права, оскільки виконавча влада більшою мірою є компетенцією уряду.

У різних країнах існують свої процедури затвердження законів главою держави, які поперденьо схвалені парламентами цих країн¹⁰⁴. До прикладу згідно статті 71 Конституції Литви «Президент Республіки не пізніше ніж у десятиденний термін після вручення або підписує та офіційно оприлюднює... закон, або повертає його до Сейму з відповідним обґрунтуванням для повторного голосування». Вето Президента, згідно зі статті 72, може подолати проста більшість, якщо мова йде про звичайний закон, і не 3/5 членів Сейму – коли накладається вето стосовно конституційного закону. А от глава держави у Французькій Республіці має можливість накладати постатейне вето на відповідний закон. Статтею 10 Конституції встановлено, що «Президент Республіки промульгує закони протягом 15 днів...» Глава держави може до того часу, як закінчиться цей термін вимагати, щоб законодавчий орган відновив обговорення всього закону або певних статей. І парламент не може відмовити главі держави. Така ж ситуація є в Португалії, де глава держави володіє

¹⁰⁴ Cass Sunstein. Changing Constitutional Power of the American President. // EECR. Vol 2. N4. Fall 1993 / Vol 3. N1. Winter. 1994. p. 99.

аналогічним постатейним правом вето має, і згідно 139 статті встановлено Конституції Португалії 15-денний термін. Ряд глав держав європейських країн мають право перенаправити на розгляд з позиції відповідності Основному закону до вищих органів конституційного нагляду певний, який ухвалив парламент і скреував його на підпис главі держави. Таким правом володіють до прикладу глави держав Франції, Польщі, Румунії та інших. Згідно 61 статті Конституції Французької Республіки, закони до їх промульгації глава держави може перенаправити до Конституційної ради, а та в свою чергу «віносить рішення про їх відповідність Конституції», яке є остаточним. Це визначено у статті 62 Французької Конституції де вказано, що «рішення Конституційної ради не підлягають оскарженню. Вони є обов'язковими для органів публічної влади та всіх органів адміністрації та юстиції».

Але не всюди така ситуація. До прикладу у Республіці Польща, вищий орган конституційного нагляду не наділений такою повнотою влади, якою наділена Конституційна рада у Франції. А, в свою чергу, таке звуження його компетенцій тягне за собою обмеження в можливостях глави держави домогтися при підтримці цієї судової інстанції анулювати закон, стосовно якого президент має свої заперечення або певні сумніви.

Акти глав держав у напівпрезидентських системах підлягають контрасигнації, хоча для різних країн із цією системою правління є свої обмеження. Власне в цьому полягає одна з яскравих відмінних рис напівпрезидентської системи правління від президентських моделей, при яких рішення вищої виконавчої влади приймаються одноосібно главою держави та уряду – президентом. Однак для конституціоналізму напівпрезидентських систем пострадянських республік характерною є ще одна особливість – відсутність інституту контрасигнатури.

У напівпрезидентській системі призначений главою держави глава уряду і, відповідно, сформований останнім кабінет міністрів мають отримати вотум довіри у вищому законодавчому органі. В загальному для напівпрезидентських систем характерною є ситуація: коли глава держави уособлює політичне

угруповання, яке формує/займає більшість у парламенті, в нього відкривається широкий горизонт стосовно призначень на урядові посади. Однак, коли більшість парламенту є опозиційною стосовно глави держави, то останнє слово завжди залишається за вищим законодавчим органом.

Право скликати позачергові чи надзвичайні сесії парламенту є у президентів всіх напівпрезидентських систем. До прикладу у Франції позачергові сесії парламенту відкриваються та закриваються декретом глави держави (це визначено статтею 30 Конституції). Але право на скликання цих сесій належить не главі держави, а більшості депутатів Національних Зборів або прем'єру (дане положення внесено у статтю 29 Конституції Франції).

Широкі повноваження стосовно можливості розпуску Національних Зборів має Президент Франції. Таке право закріплене за главою держави статтею 12 Основного закону Французької Республіки. Але варто вказати на той факт, що цією конституційною нормою передбачено, що глава держави має напередодні провести консультації стосовно розпуску цієї палати з головами обох палат парламенту. Однак позиція голів палат не є для нього обов'язковою, і він має право розпустити Національні Збори навіть всупереч їхнім позиціям. Характерною рисою напівпрезиденталізму є залежність рішення глави держави щодо розпуску парламенту від позиції урядового кабінету. До прикладу, в Португалії глава держави має попередньо погодити це рішення із Державною Радою. До цього консультативного органу на засіданнях якого керує глава держави входять: глава уряду, голова парламенту, голова Конституційного Суду, генеральний прокурор, глави адміністрацій автономних регіонів, а також колишні президенти. Окрім того, членами Державної Ради є 5 громадян, призначених Президентом, та 5 представників парламентських фракцій, склад яких відображає співвідношення між цими фракціями. На відміну від Французької республіки, де повноваження глави держави стосовно розпуску законодавчого органу не обмежені, Конституціями деяких країн передбачено ряд істотних обмежень права глави держави на розпуск вищого законодавчого органу. Так, Конституція Румунії регламентує таке, що глава держави не може

розпустити парламент протягом останніх 6 місяців свого перебування при владі (стаття 89 пункт 3)¹⁰⁵. А також в Конституції Румунії визначено, що парламент не може бути розпущений більше одного разу протягом року (стаття 89 пункт 2). Також варто звернути увагу на те, що Конституціями Франції, Румунії, Польщі та інших країн заборонено розпуск парламенту тоді, коли глава держави оголошує про запровадження в країні надзвичайного стану. Більше того, якщо парламент у цей момент не засідає, він одразу, відповідно до конституційної норми, відновлює свою діяльність.

Формально у Франції глава держави підтримує взаємозв'язок з вищим законодавчим органом лише через послання, які не підлягають обговоренню. Відповідно до статті 18 Конституції Франції він: «взаємодіє з двома палатами... у вигляді послань, які зачитуються в палатах і які дають приводу будь-яких дебатів», і власне послання президента зачитуються, в переважній більшості випадків, головами палат.

Хоча в напівпрезидентських системах за діяльність уряду, насамперед, перед парламентом несе відповідальність глава уряду, проте і глава держави не залишається поза сферою парламентського контролю. До прикладу, парламент може висловити вотум недовіри до главі уряду, якого призначив президент; таке може висунути проти президента звинувачення у скоєнні ним дій, які можуть потягнути його відставку.

Для напівпрезидентських систем республік характерний такий же стан справ, як і у Франції. Широкі повноваження, якими наділений Президент П'ятої Республіки, різко контрастує з формальною політичною невідповідальністю глави держави, яка є традиційною для Франції. Крім того, Філіп Ардан вказує з цього приводу, що невідповідальність глави держави поширюється і на кримінально-правову та цивільно-правову сфери¹⁰⁶ – його не можна, до прикладу, притягнути до судової відповідальності за злочини чи провину. Конституція (статтею 68) робить лише один виняток і глава держави:

¹⁰⁵ КОНСТИТУЦІЯ РУМУНІЇ / Електронний ресурс // <https://legalns.com/download/books/cons/romania.pdf>

¹⁰⁶ Philippe Ardant. Les institutions de la Ve République, Moscou (Version russe), 1994, p. 61.

«...відповідає за дії, які він здійснив при виконанні своїх функцій, лише у випадку державної зради». І обвинувачення главі держави мають винести обидві палати парламенту абсолютною більшістю голосів своїх членів, а справу стосовно глави держави розглядає вища палата правосуддя. В такому випадку, фактично, главу держави можуть «дістати» коли опозиція має більшість в обох палатах парламенту, а якщо крім цього зважати на всю складність зібрання потрібної більшості голосів в обох палатах, то неважко оцінити всю складність процесу висунення звинувачення президенту.

У напівпрезидентських системах правління можливості глави держави стосовно призначення членів кабінету міністрів є суттєво вужчими порівняно з його колегами при президентській моделі. Таке обумовлюється тим, що глава держави не стоїть на чолі уряду і може особисто призначити тільки главу уряду, і при цьому він повинен врахувати розстановку сил у законодавчому органі. В деяких державах, до прикладу у Франції, призначення прем'єра главою держави не потребує схвалення вищим законодавчим органом. Ту міру, наскільки глава держави зміг реально оцінити розстановку сил в парламенті при призначенні глави урядового кабінету, згодом покаже як віднесеться до нього парламент, коли прем'єр буде представляти програму уряду. (статті 8, 49 та 50 Конституції Франції). Коли мова йде про інші країни, то саме призначення глави уряду передбачає затвердження парламентом. У державах з напівпрезидентською системою правління членів урядового кабінету глава держави призначає лише за поданням прем'єр-міністра. По суті у напівпрезидентських системах хедлайнером у підборі кадрів до урядового кабінету є прем'єр-міністр, а президент лише бере участь у цьому процесі. Багато дослідників вважають таке становище цілком виправданим, оскільки саме глава уряду очолює виконавчу владу і несе безпосередню відповідальність. У Франції, так і в інших державах з напівпрезидентською системою, глава держави у випадку підтримки зі сторони парламентської більшості може усунути главу уряду. Однак, згідно з положеннями Конституції (стаття 8), він може це зробити на підставі заяви глави кабінету про відставку. А це означає, що при умові, коли більшість у вищому

законодавчому органі підтримує уряд, то глава держави не зможе усунути його, бо не отримає від останнього відповідної заяви.

Загалом, перебуваючи в логіці алгоритмів функціонування напівпрезидентської системи у взаємовідносинах глава держави-уряд, Конституція Фінляндії все-таки має ряд своїх особливих відмінностей. Перше, на що варто звернути увагу, при наявності повноважень створювати Державну Раду (урядовий кабінет), глава держави разом із останнім становив уряд. Друге, консультації з головою парламенту, з лідерами парламентських фракцій для вибору кандидатури на пост прем'єра обумовлюються виключно логікою подальших взаємодій законодавчого органу та уряду, щоб вони не гальмували д роботу один одного. Однак, після того як утворюється Державна Рада, у Фінляндії вона не повинна здобувати довіри Ендускунти, як це є в більшості інших напівпрезидентських систем. Проте, конституційні реформи Фінляндії 1992-1995 років чітко визначили, що призначення глави уряду та формування уряду має провадитись главою держави за погодженням з головою Едускунти та лідерами фракцій політичних партій законодавчого органу¹⁰⁷. В такому випадку, фактично, мова йде про юридичне закріплення одного із принципів парламентаризму – формування урядового кабінету на основі співвідношення сил у законодавчому органі.

У Франції глава держави головує на засіданнях уряду, однак не має права одноосібно видавати урядові декрети. Сттею19 Конституції Франції визначено, що акти глави держави контрасигнуються главою уряду, а також міністрами, які беруть, таким чином, відповідальність за ці рішення на себе. Але є ряд сфер, де акти глави держави не потребують контрасигнування: призначення глави уряду (стаття 8); винесення питання на референдум (стаття 11); розпуск Національних Зборів (стаття 12); вжиття надзвичайних заходів (стаття 16), послання законодавчому органу (стаття 18), звернення до Конституційної ради (статті 54 та 61), призначення трьох членів Конституційної ради з 9 членів Вищої Ради

¹⁰⁷ КОНСТИТУЦІЯ ФІНЛЯНДІЇ / Електронний ресурс
[/https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf](https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf)

магістратури (стаття 56). В свою чергу, більшість постанов які видає уряд, потребує спільного підпису як глави держави президента, так і глави уряду (або відповідного міністра). Це тягне за собою таку ситуацію, коли і глава держави, і уряд, в процесі вироблення будь-якого рішення, зобов'язані погоджувати свої погляди та підходи. Однак, доволі часто є така ситуація, що в процесі погодження на політичні поступки йде та сторона, яка не має опори на більшість в парламенті. І така ситуація непоодинокa, а прослідковується в логіці функціонування багатьох напівпрезидентських систем.

Згідно статті 64 Основного закону Франції, глава держави «...є гарантом незалежності судових органів». А наступна стаття говорить про те, що глава держави наділений важливими повноваженнями у сфері формування судових органів. Власне саме він очолює Вищу Раду магістратури, яка в свою чергу пропонує кандидатів на вищі органи у судовій ієрархії. Ще однією, і доволі важливою, прерогативою глави держави є право призначати трьох членів, голову Конституційної ради, яка у Франції виконує функції найвищого конституційного нагляду.

Якщо говорити про таке універсальне право, як помилування, то ним наділені президенти всіх країн. До прикладу, стаття 137 Конституції Португалії дає главі держави право скасовувати чи пом'якшувати покарання, а стаття 31 пункт 1 Конституції Польщі, закріплює за главою держави право на помилування. Згідно ж статті 29 Конституції Фінляндії, глава держави «може в окремих випадках шляхом помилування скасувати покарання або пом'якшити його» після того, коли отримає висновок Верховного Суду. Та ж сама стаття регламентує що, за певних обставин, глава держави може звільнити від виконання положень закону.

У напівпрезидентських системах глава держави взаємодіє зі своєю партією але одночасно повинен зберігати певну дистанцію від неї. Глава держави виступає в ролі «арбітра» між різними політичними силами в суспільстві і тому не повинен віддавати перевагу якійсь одній партії. І хоча цілком зрозуміло, що така умова далеко не завжди дотримується главами держав, все ж таки слід

констатувати, що відмова від сумісництва президентського та вищого партійного постів стала стійкою європейською традицією. Таким чином, глава держави при напівпрезиденталізмі не такий слабкий, як, до прикладу, це є у парламентській республіці. Окрім цього, тут відсутня настільки жорстке розмежування гілок державної влади, як це є у чисто президентській системі, яка здатна створити патову ситуацію.

ВИСНОВКИ

Інститут президента є одним із найскладніших і водночас найважливіших політичних інститутів. У бакалаврській роботі він визначається як інститут влади, функціонування якого відбувається в рамках не лише формально встановлених правил, але і політичної ситуації.

В принципі інститут президента є дуже складним явищем, для аналізу якого розроблено безліч різних інтерпретаційних концептів. Причому вони можуть істотно відрізнятися, і це зумовлює необхідність застосування інтегративних визначень, що агрегують у собі основні подібні положення найбільш значущих підходів, що вже стали «класичними».

Розгляд інститут президента одночасно як політичних норм, політичних установ та стійкого типу поведінки дозволяє, з одного боку, врахувати весь масив існуючих трактувань, а з іншого – всеосяжно охарактеризувати такий складний інститут, як інститут президента. Останній було б не зовсім обґрунтовано визначати через якусь одну з наведених трьох складових, оскільки він включає і політичні норми, і політичні установи (структури). Під час його вивчення

необхідно враховувати особу президента; відповідність глави держави соціальному «запиту» суспільства; складність та особливості інституційного середовища; місце та роль органів та структур, що функціонують для реалізації влади президента тощо.

Для визначення реального балансу сил у системі державної влади, необхідно поряд із варіантом напівпрезидентської системи правління виділяти модель інституту президента. При визначенні останньої слід керуватися чотирма такими критеріями: 1) рівень впливу президента на виконавчу владу; 2) ступінь впливу президента на законодавчу владу; 3) можливість президента впливати на судову владу (орган судового контролю)/несудовий орган конституційного контролю; 4) можливість глави держави у вигляді формальних механізмів змінювати місце та роль інституту президента у політичній системі, а також його характеристики.

При аналізі сили, а особливо ролі президента необхідно виходити із взаємозв'язку та взаємообумовленості широких формальних та значних неформальних повноважень президента та його фактичного статусу в системі органів державної влади. Загалом формальні конституційні положення та обумовлена ними конструкція влади створюють фактичні можливості для посилення політичного впливу як президента, так і інститутів виконавчої влади. Повноваження президента такі, що цей інститут не входить до системи поділу влади та стоїть над усіма гілками влади у державі. Однак при цьому він фактично включений до виконавчої влади. Реальні можливості структур виконавчої влади постійно перевищують їхні конституційні обмеження.

Інститут президента в європейських країнах, як правило, характеризується, виокремленням інституту президентства з якогось певного різновиду державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та наділенням президента значними повноваженнями у всіх зазначених сферах.

Сила і фактична роль президента в різних варіантах напівпрезиденталізму сильно залежить не лише від конституційно-правового конструкту, але і від політичної кон'юнктури і ситуації в трикутнику вищих органів влади. Різні формати парламентської більшості, відношення більшості до президента або

місце президента в рамках цієї ж більшості, сильно впливають на ту роль, яку він відіграє в політичній системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ачкасов В.А. Транзитология – научная теория или идеологический конструкт? // Полис. 2015. № 1. С. 30-37.
2. Богданор В. Энциклопедия политических институтов / В. Богданор. – ОУ, 1980. – 561 с.
3. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии. – Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С.536 – 537
4. Гришаева О.Н. Динамика института президентства в Российской Федерации в условиях современных вызовов: дис. ... канд. полит. наук. – М., 2015. – С.18
5. Даль Р. О Демократии / Пер. с англ. А. С. Богдановского. – М.: Аспект пресс, 2000. – С.83
6. Дегтев Г.В. Становление и развитие института президентства в России: теоретико-правовые и конституционные основы. М., 2005
7. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / Василик М. А., Вершинин М. С. Политология. – М. : Гардарики, 2000. – С.335

8. Елисеев Б. Нормативно – методическое обеспечение деятельности государственного органа (на примере Администрации Президента РФ): Монография – М., 1997 – 100 с.
9. Зазнаев О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. И. Зазнаев // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146–164.
10. Капустин Б.Г. Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия // Полис. 2001. № 4. С. 6-26;
11. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // Политическая наука. 2003. № 2. С. 42-65.
12. КОНСТИТУЦІЯ ЛИТОВСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ / Електронний ресурс // режим доступу:
http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
13. Конституція Португалії. Правовая библиотека legalns.com. Електронний ресурс // режим доступу: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf>
14. КОНСТИТУЦІЯ РУМУНІЇ / Електронний ресурс
[//https://legalns.com/download/books/cons/romania.pdf](https://legalns.com/download/books/cons/romania.pdf)
15. КОНСТИТУЦІЯ ФІНЛЯНДІЇ / Електронний ресурс
[//https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf](https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf)
16. Конституція Французької Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / Електронний ресурс // режим доступу:
http://185.65.244.102/img/books/files/1525439702fr_const_new_a5%20_web.pdf
17. Краснов М. А. Глава государства: рецепция идеи «отцовства» // Общественные науки и современность. – 2008. – № 6. – С.33
18. Литвин В. Еволюція категорії "напівпрезиденталізм" : М. Дюверже як засновник понятійного і теоретичного конструктів? / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 3. – С. 42–51.
19. Литвин В. Подвійна виконавча влада : теорія та практика європейського півпрезиденталізму / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2009. – №3. – С. 25–33.

- 20.Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – №. 4. – С. 140–149.
- 21.Напівпрезидентський режим: можливості конституційної демократизації / Укл. Балан С., Конончук С.– Київ : Лікей, 2012.–40 с. ст.. 10.
- 22.Панов П.В. Институты и институциональные практики: проблема концептуализации // Вестник Пермского университета. Серия: Политология. – 2010. – № 4. – С.34
- 23.Паречина С.Г. Институт президентства: история и современность / Под общ. ред. Е.В. Матусевича. – Мн.: ИСПИ, 2003. – С.13
- 24.Патрушев С.В. Институционализм в политической науке: этапы, течения, идеи, проблемы // Политическая наука. – 2001. – № 2. – С.146–147
- 25.Питерс Г. Политические институты: вчера и сегодня // Политическая наука: новые направления / Пер. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой. – М., 1999. – С.218
- 26.Пшеворский А. Демократия и рынок: политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. М., 2000
- 27.Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы. – Политическая наука: новые направления / Пер. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой. – М., 1999 – С.160
- 28.Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: АртЕк, 2001.-224 с.
- 29.Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире. – М.: Юрид. лит., 1994. – С.4
- 30.Соловьев А.И. Институциональный дизайн российской власти: исторический римейк или матрица развития? // Общественные науки и современность. 2004. № 1. С. 64-76
- 31.Солозобов Ю.М. Пути назад нет. Пути трансформации института президентства в ходе второй легислатуры Путина/Политика и политология:

- актуальный ракурс. Под общ. ред. И.А. Батаниной, М.Ю. Мизулина. – Москва – Тула: Изд-во ТулГУ, 2005. – С.177
- 32.Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс – Традиция, 2004 – С.29 – 32
- 33.Хантингтон С. Третья волна: демократизация в конце XX в. М., 2003;
- 34.Чиркин В.Е. Глава государства: сравнительно-правовое исследование. М., 2014. С. 122.
- 35.Шугарт М. С. Президентские системы / М. С. Шугарт, Д. М. Кэри // Современная сравнительная политология: [хрестоматия] / Григорий Голосов. – М. : Общественныйнаучный фонд, 1997. – С. 198-246.
- 36.Ackerman B., The New Separation of Powers , 113 HARV. L. REV. 633 (2000).
- 37.Alfred Stepan and Cindy Skach, “Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism,” World Politics 46 (October 1993): 8–9.
- 38.Baylis T. Presidents versus Prime Ministers: Shaping the Executive Authority in Eastern Europe / T. Baylis // World Politics. – 1996. – № 48 (3). – P. 297–323.
- 39.Cass Sunstein. Changing Constitutional Power of the American President. // EECR. Vol 2. N4. Fall 1993 / Vol 3. N1. Winter. 1994. p. 99.
- 40.Cerny P., Democratic Socialism and the Tests of Power, 6 W. EUR. POL. 188 (1983).
- 41.Chang C.H., (2010). “The Competition/Cooperation Relationship in Executive Power Operating of Semi-presidentialism,” Conference on zhuan bian zhong de xing zheng yu li fa guan xi. Taipei, Taiwan, 13-14 May 2010. Taipei: Department of Political Science, Soochow University.
- 42.Cheibub J. A. Are semi-presidential constitutions bad for democratic performance? / J. A. Cheibub, S. Chernykh // Constitutional Political Economy. – 2009. – Vol. 20 (3). – P. 202–229.
- 43.Duverger M. Echec au roi. — Paris: Albin Michel, 1978.

44. Duverger M. *La Monarchie republicaine — ou comment les democraties se donnent des rois.* — Paris: Robert Laffont, 1974;
45. Duverger M. *A New Political System Model: Semi-Presidential Government // European Journal of Political Research.* — 8. — 1980. — p. 52-69.
46. Duverger M. *A New Political System Model: Semi-Presidential Government / M. Duverger // European Journal of Political Research.* — 1980. — Vol. 8. — P. 165–187.
47. Duverger M. *Le système politique français / M. Duverger.* — Paris : PUF, 1996.
- Elgie R. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance / R. Elgie.* — Oxford : Oxford Univ. Press, 2011. - P. 511
48. Elgie R. *Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies // Taiwan Journal of Democracy.* — Volume 3, No.2. — 2007. — p. 53.
49. Elgie R., (1999). *Semi-Presidentialism in Europe*, New York: Oxford University Press.
50. Elgie R., (2004). “Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations,” *Political Studies Review*, 2(3), pp. 314-330.
51. Elgie R/, (2008b). “The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated?” *Democratization*, 15(1), pp. 49-66.
52. Elgie R. *Semi-Presidentialism in Europe / R. Elgie.* — N. Y. : Oxford Univ. Press, 1999. — P.282-286.
53. Elgie R. *Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008 / R. Elgie // Government and Opposition.* — 2010. — № 45 (1). — P. 29–49.
54. Elgie R. *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance / R. Elgie.* — Oxford : Oxford Univ. Press, 2011.
55. Elgie, Robert (1999). “The politics of semi-presidentialism”, in Robert Elgie (ed.), *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1-21.

56. Elgie, Robert (2007). "What is semi-presidentialism and where is it found?", in Robert Elgie and Sophia Moestrup (eds.), *Semi-presidentialism Outside Europe*. London: Routledge, 1-13;
57. Frison-Roche F. «Le modele semi-presidentiel» comme instrument de la transition en Europe Post-communiste. Bulgarie, Lituanie, Macedoine, Pologne, Roumanie et Slovenie / F. Frison-Roche. – Bruylant, Bruxelles, 2005.
58. Frison-Roche F. *Semi-presidentialism in a post-communist context* / F. Frison-Roche // *Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study* / ed. by R. Elgie and S. Moestrup. – London, N. Y. : Routledge, 2007 — p. 68.
59. Frye, T. (1997) 'A Politics of Institutional Change: Post-Communist Presidencies', *Comparative Political Studies*, 30 (5), 523–52.
60. Hall P., Taylor R. *Political science and the three new institutionalisms* // *Political studies*. – 1996. – Vol. 44. – №5. – P. 936
61. Hodgson G. *What Are Institutions?* // *Journal of Economic Issues*. – 2006. – Vol. XL – №1. – P.1
62. Huber, J. D. and Lupia, A. (2001) 'Cabinet Instability and Delegation in Parliamentary Democracies', *American Journal of Political Science*, 45 (1), 18–32.
63. Jasiewicz K. *Poland : Walesa's Legacy to the Presidency* / Krzysztof Jasiewicz // *Postcommunist Presidents* / Ray Taras. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 130-167.
64. Krouwel A. *Measuring Presidentialism of Central and East European Countries* / A. Krouwel // Amsterdam: Vrije Universitet. – 2003. - № 2. - P. 16–17;
65. Laver M. & K. A. Shepsle, *Making and breaking governments: cabinets and legislatures in parliamentary democracies*, 269 (Cambridge Univ. Press 1996).
66. Leuffen D. *Does Cohabitation Matter? French European Policy-Making in the Context of Divided Government* / D. Leuffen // *West European Politics*. – 2009. – Vol. 32 (6). – P. 1140–1160.
67. Lijphart A. *Constitutional Design for Divided Societies* / A. Lijphart. – / *Journal of Democracy*. – 2004. – Vol. 15. – No. 2. – P. 96 – 109;

68. Lin J.W., (2009). "Can Cohabitation Become a Constitutional Convention under Semi-Presidentialism? A Comparison between France and Taiwan," *Soochow Journal of Political Science*, 27(1), pp. 1-51.
69. Lin J. W. Post-positivism and English School / J. W. Lin // *Political Institution* / ed. Jih-Wen Lin. – Taipei : Sun Yatsen Institute for Social Science and Philosophy Academia Sinica, 2000. – P. 137–175.
70. Linz J. Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // *The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives* / Juan Linz, Arturo Valenzuela. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. – P. 3-87. – p. 55.
71. Linz J., Stepan A. Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore; London, 1996;
72. Mainwaring S., Shugart M.S. Presidentialism and democracy in Latin America: rethinking the terms of debate // *Presidentialism and democracy in Latin America* / ed. by S. Mainwaring, M.S. Shugart. Cambridge, 1999. P. 14-15.
73. March J., Olsen J. Elaborating the "New institutionalism" // *The Oxford handbook of political institutions*. – 2006. – Vol. 5. – C.3
74. McGregor J. The Presidency in East Central Europe / J. McGregor // *RFR/RL Research Report*. – 1994. – Vol. 3, № 2. – P. 12–16;
75. O'Donnell G., Schmitter Ph. Transition from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies. Baltimore, 1986;
76. O'Neil P. Presidential power in post-communist Europe: The Hungarian case in comparative perspective // *Journal of Communist Studies*. 9 (3). — 1999. — p. 177–201.
77. O'Donnell G. Delegative democracy // *Journal of Democracy*. – 1994. – Vol.5. – №1 – C.57
78. Parrish Scott, Presidential Decree Authority in Russia, 1991 – 95 , in *EXECUTIVE DECREE AUTHORITY 62* (John M. Carey & Matthew Soberg Shugart eds., Cambridge Univ. Press 1998).

79. Philippe Ardant. *Les institutions de la Ve République*, Moscou (Version russe), 1994, p. 61.
80. Protsyk O. Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe // *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, pages 135–160.
81. Protsyk O. Prime ministers' identity in semi-presidential regimes: Constitutional norms and cabinet formation outcome // *European Journal of Political Research*. — 44. — 2005. — p. 742.
82. Protsyk O. Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-presidentialism / O. Protsyk // *Political Studies*. — 2006. — № 56 (2). — P. 219–244.
83. Putnam R. *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. — Princeton: Princeton university press, 1994. — P.7 – 8
84. Raadt J. Contestable Constitutions: Ambiguity, Conflict, and Change in East Central European Dual Executive Systems / J. Raadt // *Communist and Post-Communist Studies*. — 2009. — Vol. 42 (1). — P. 83–101.
85. Roper S. D. Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes / S. D. Roper // *Comparative Politics*. — 2002. — Vol. 34, № 3. — P. 253–272.
86. Rustow D.A. Transitions to democracy: toward a dynamic model // *Comparative Politics*. 1970. № 3. P. 337-363;
87. Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. — New York: New York University Press, 1997. — p. 131 — 132.
88. Shugart M. S. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics* / M. S. Shugart, J. Carey. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1992. — p. 213.
89. Shugart, Matthew Søberg (2005). “Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns”, *French Politics*, 3:3, 323-51.

90. Shugart, Matthew Søberg (2006). "Comparative Executive-Legislative Relations", in R.A.W. Rhodes, Sarah A. Binder and Bert A. Rockman (eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford: Oxford University Press, 344-365.
91. Shyu J. R. An Initial Study of the 'Cohabitation' Constitutional System: Comparing France with Taiwan / J. R. Shyu // *National Taiwan University Law Journal*. – 2000. – Vol. 30 (1). – P. 1–44.
92. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / A. Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – May. – Vol. 42, № 3. – P. 307.
93. Skach, C. (2007). "The "Newest" Separation of Powers: Semipresidentialism." *International Journal of Constitutional Law* 5(1): 93-121.
94. Stevens A., (2003). *Government and Politics of France*, 3rd ed, New York: Palgrave Macmillan.
95. Strom K., *Minority Government and majority rule*, (Cambridge Univ. Press 1990)
96. Taras R. *Separating Power: Keeping Presidents in Check* / Ray Taras // *Post-Communist Presidents*. – Cambridge University Press, Cambridge, 1997. – P. 15–37;
97. Taras, R. (ed.) (1997) *Post-Communist Presidents*. Cambridge: Cambridge University Press. Urbanavicius, D. (1999) 'Lithuania', in R. Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, pp. 150–69.
98. *The Oxford English Dictionary: 2nd ed.* / ed. by J. Simpson and E. Weiner. Oxford, 1989. Vol. 2. P. 340; Hambloci E. *His Majesty the President of Brazil*. New York, 1935. 252 p.
99. Valenzuela A. *Latin American Presidencies Interrupted* / Arturo Valenzuela // *Journal of Democracy*. – 2004. – April. – № 15. – P. 5–19.
100. Weldon J. *The political sources of presidentialismo in Mexico* // *Presidentialism and democracy in Latin America* / ed. by S. Mainwaring, M.S. Shugart. Cambridge, 1999. P. 226-228.